

Jos van der Lans
neemt afscheid
van Tijdschrift voor
Sociale Vraagstukken

‘Ouders kunnen
echt te dicht
op hun kind
zitten’

Professionals
hebben beperkte
rol in samen-
levingsopbouw

TIJDSCHRIFT VOOR

NUMMER 1 VOORJAAR 2024

Sociale Vraagstukken [®]

DOSSIER

Hoogste tijd voor retro-innovatie

- Jos van der Lans over veertig jaar schrijven over de publieke sector
- Hans Boutellier: radicaal-rechts buit nostalgisch ‘neosociaal’ verlangen uit
- Herbespreking van Philomena Esseds boek Alledaagse racisme
- Van sociale werkplaats naar sociale coöperatie
- Interview met Buurtzorg-bestuurder Jos de Blok

8

Interview Loes Keijsers

'Ouders kunnen echt te dicht op hun kind zitten', vindt de hoogleraar Pedagogiek.

Piet-Hein Peeters

12

Belang van sociaal professionals in opbouwwerk

Lydia van Dinteren over een jaar wonen en onderzoeken in een Eindhovense buurt.

Lydia van Dinteren i.s.m. Neeltje Spit

56

Eigen ervaringen inzetten

Ggz-herstelondersteuner over het delen van haar 'eigen shit' met cliënten.

Marieke Bourgonje

60

Zwanger door seksueel geweld

Vijf lessen voor sociaal professionals uit het boek *De zon in de regen. Over leven na zwangerschap door seksuele kindermishandeling*.

Anoushka Boet

62

Burgerschap: greep op het leven

Volgens Menno Hurenkamp is de kern van burgerschap: vol in het leven staan, niet zonder zorgen of stress, maar wel zonder slapeloze nachten.

Menno Hurenkamp

66

Jongerenwerkers op school

Op veel scholen zijn jongerenwerkers actief. Keiharde preventie, maar wie betaalt het?

**Jolanda Sonneveld en
Thomas van Oosterom**

Hoogste tijd voor retro-innovatie

20 Waarom Jos van der Lans ter gelegenheid van zijn afscheid retro-innovatie koos als thema voor 'zijn' dossier.

Jos van der Lans

24 Vooral radicaal-rechtse partijen buiten een nostalgisch 'neosociaal' verlangen uit.

Hans Boutellier

28 Interview met Phillip Blond over de terugkerende lokroep van de gemeenschap.

Pieter Hilhorst

32 Wat schieten bestaansonzekereren op met weer een label?

Monique Kremer en Radboud Engbersen

35 Herbespreking van Philomena Esseds boek *Alledaagse racisme*, dat ze veertig jaar geleden schreef.

Samira Shadid

36 Interview met Buurtzorg-bestuurder Jos de Blok: 'We moeten toe naar een vorm van uitkomstgerichte bekostiging.'

Jos van der Lans

46 Inclusieve arbeidsmarkt: van sociale werkplaats naar sociale coöperatie. Minder bevoogdend en een stuk moderner.

Marc Räkera

49 Terugkijkend op veertig jaar schrijven over de publieke sector ziet Jos van der Lans dat hij al die tijd zocht naar grondstoffen voor een nieuw type *civil society*.

Jos van der Lans

EN VERDER

23 Column Jet Bussemaker.

41 Column Margo Trappenburg.

42 Erfgoed biedt kansen voor sociaal werkers.

45 Column Toby Witte.

54 Historisch Centrum Sociaal Werk in de maak.

COVERFOTO Yan Krukau via Pexels

REDACTIONEEL

Jos van der Lans

Het dossier van dit nummer heeft een bijzondere gasthoofdredacteur: Jos van der Lans. Daar is alle aanleiding toe, want Jos wordt 70, en na 37 jaar vindt hij dat een goed moment om te stoppen als columnist van dit blad. Hij schreef meer dan driehonderd columns, en dat is imponerend, helemaal als je ze terugleest.

Jaar in jaar uit weet hij haarfijn de vinger op de tijdgeest te leggen en die subtiel van diepte te voorzien en meedogenloos te becommentariëren – van de tokkie-mania tot het 'burger-als-cliënt-denken'. Geen ander weet ook zo trefzeker de idiote modes in het sociaal domein op de hak te nemen: tijdschrijven, de fusiedrang van welzijnsorganisaties, bizarre vermaatschappelijking van de ggz, de commercialisering van congressen ('we hebben al een tas'), professionals die op hun handen moeten zitten – de lijst is eindeloos.

Jos alleen als columnist beschouwen, doet hem schromelijk tekort. In zijn stukken is hij steeds een belangrijke motor en actieve deelnemer van maatschappelijke ontwikkelingen: modern paternalisme, eropaf!, Welzijn Nieuwe Stijl, burgerkracht, sociaal doe-het-zelven, de terugkeer van samenlevingsopbouw – hij gaf er mede vorm aan.

Dit plekje is veel te klein om recht te doen aan Jos' columns voor dit blad. En dan hebben we het nog niet eens over al zijn andere werk, voor *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* en daarbuiten. We beloven je wel dit: een mooie bundel met een selectie uit zijn columns, en dat we hem nog jaren zullen achtervolgen met verzoeken om voor ons te schrijven.

Marcel Ham

Hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*

COLUMNS

11 **Jos van der Lans**

De laatste column voor *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.

18 **Sander Griek**

Anders eten, andere verwachtingen.

59 **Sahar Noor**

#ikwasookeenasielzoeker.

68 **Monique Kremer**

Hou eens op over leefwereld en systeemwereld.

EN VERDER

4 **Kort:** Sociaalwerkorganisaties in overlevingsstand.

6 **Geraakt:** Noa van Hagen heeft er jaren over gedaan om haar verslaving het hoofd te bieden. Nu runt de 22-jarige haar eigen steunpunt voor jongeren.

67 **Colofon**

De laatste

Jos van der Lans neemt afscheid als columnist. Gelukkig kun je altijd een beroep op hem blijven doen.

Hoeveel columns ik voor dit blad en zijn voorganger Tijdschrift voor de Sociale Sector heb geschreven, heb ik niet precies kunnen achterhalen. De periode start in het pre-digitale tijdperk en kent begin jaren negentig een onderbreking, waardoor niet alles meer op mijn computer is terug te vinden. Maar het zijn er naar schatting een kleine driehonderd.

De eerste in 1987 ging over de sluisdeuren die toen net op het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) in Rijswijk waren geïnstalleerd. Dat was nieuw; tot dan kon je daar gewoon binnenlopen. Nu moest je eerst een pasje bemachtigen, waarmee je je langs tourniquets moest zien te worstelen – een vaardigheid die nog maar weinigen onder de knie hadden. Ik schreef er een hilarische column over, waarin ik achter de onneembare barrières snode opzet vermoedde om het werkveld buiten de deur te houden.

Vrijplaats

Mijn columns waren soms een vrijplaats om mijn ergerissen de vrije loop te laten. Vooral het almaar groeiende legioen consultants en commerciële organisatiebureaus vormde een steen des aanstoots. Niet zelden belden ze op vanuit hun auto met het verzoek om op een congres of een brainstormbijeenkomst een bijdrage te leveren. Mijn naam stond dan op een lijstje, maar ze hadden eigenlijk geen idee met wie ze van doen hadden.

Vaak spraken ze me aan als meneer Lans of Land of Verland en als ik dan voor mijn mogelijke inspanningen hetzelfde uurtarief wilde als zij verdienden, viel het gesprek snel stil. In juni 1998 liet ik mijn ongenoegen de vrije loop in de column 'Het circus', waarin ik het verloop van zo'n doorsnee telefoongesprek beschreef. Zonder veel resultaat. Het scenario herhaalt zich tot op de dag van vandaag. Eén keer werd een column geweigerd. Dat was in januari 1998, toen het tijdschrift werd overgenomen door Elsevier en ik daar in mijn column mijn gal over spuwde. De

weigering leidde tot een unieke schrijversstaking, waarna het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW het tijdschrift overnam en zo voorkwam dat het ten prooi viel aan puur commerciële krachten. Het is zeer de vraag of dit tijdschrift nog had bestaan als dat toen niet was gebeurd. De inhoud van de columns is in de loop der jaren analytischer geworden. Met sommige grappige uitschieters, zoals in oktober 2002, toen staatssecretaris Ross-Van Dorp bij het vijftigjarig jubileum van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport met kennelijke instemming een column citeerde waarin ik kritisch zou zijn geweest op welzijnsorganisaties. Die hadden onderling besloten, zo

schreef ik, niet mee te doen aan aanbestedingen omdat ze er niets voor voelden om een lokaal verankerde werksort als een product op een niet-bestaande markt aan te bieden. Onverstandig, zo liet de staatssecretaris haar

Mocht je behoefte hebben aan mijn opinie, dan is daar ChatGPT

feestelijk gehoor weten. De ironie was haar totaal ontgaan, en achteraf valt te betreuren dat de welzijnsdirecties niet echt massaal tot een aanbestedingsboycot hebben besloten. Dat had veel ellende kunnen voorkomen.

Podcasts

Het geheel overziend – een kleine selectie is als bundel bij uitgeverij Van Gennep verschenen – leverde ik in mijn columns met een redelijk vooruitziende blik commentaar op ontwikkelingen in het sociaal domein. Maar dat houdt nu dus op, want deze column is mijn laatste. Als hij verschijnt, bereik ik de leeftijd van 70 jaar, wat ik eigenlijk een nog grotere prestatie vind. Maar ook een leeftijd waarop het tijd wordt om voor jongere mensen plaats te maken. Wat niet wil zeggen dat ik niets meer van me zal laten horen. Integendeel, ik ben me aan het bekwamen in een heel nieuw genre: podcasts. Nooit te oud om met de tijd mee te gaan.

Mocht je desalniettemin in de toekomst behoefte hebben aan mijn opinie, dan is daar ChatGPT. Je vraagt gewoon om een column van zeshonderd woorden in de stijl van Jos van der Lans over een door jou gewenst onderwerp. En binnen een paar seconden verschijnt er op je beeldscherm een tekst waar ik uren op zou ploeteren. Zo kun je altijd een beroep op me blijven doen.

Hoogste tijd voor retro-innovatie

Inleiding van Jos van der Lans, die ter gelegenheid van zijn afscheid bij dit magazine retro-innovatie koos als thema voor 'zijn' dossier.

Jos van der Lans

20

24 Er wordt een 'neosociaal' verlangen zichtbaar in de samenleving. Vooral radicaal-rechtse partijen buiten dit nostalgische verlangen uit.

Hans Boutellier

28 Interview met Phillip Blond over de terugkerende lokroep van de gemeenschap. 'Het antwoord op vergrijzing: sterke sociale netwerken.'

Pieter Hilhorst

32 Wat schieten bestaansonzekeren op met weer een label? Moeten we niet terug naar een begrip dat meer verbindt en minder verdeelt?

Monique Kremer en Radboud Engbersen

35 Philomena Essed schreef veertig jaar geleden het boek *Alledaagse racisme*. Haar werk is nog steeds verplichte kost voor iedereen die in het sociaal domein werkt.

Samira Shadid

36 Sinds 2007 blaast thuiszorgorganisatie Buurtzorg oude principes weer modern leven in. Interview met bestuurder Jos de Blok: 'We moeten toe naar een vorm van uitkomstgerichte bekostiging.'

Jos van der Lans

Inclusieve arbeidsmarkt: van sociale werkplaats naar sociale coöperatie. Minder bevoogdend en een stuk moderner.

Marc Räckers

46

49 Terugkijkend op veertig jaar schrijven over de publieke sector ziet Jos van der Lans dat hij al die tijd zocht naar grondstoffen voor een nieuw type *civil society*.

Jos van der Lans

EN VERDER

23 Column
Jet Bussemaker.

41 Column
Margo
Trappenburg.

42 Erfgoed biedt
kansen voor
sociaal werkers.

45 Column
Toby Witte.

54 Historisch
Centrum Sociaal
Werk in de maak.

Hoogste tijd voor retro-innovatie

De marktwerking en het bedrijfsmatig aansturen hebben essentiële elementen van het brede sociaal werk in de verdrukking gebracht. Gasthoofdredacteur van dit dossier en scheidend columnist Jos van der Lans acht de tijd rijp voor een hersteloperatie. Dit dossier levert daarvoor munitie.

JOS VAN DER LANS

Jos van der Lans (Breda, 1954) studeerde cultuur- en godsdienstpsychologie in Nijmegen. In 1982 trad hij als eindredacteur in dienst van het *Tijdschrift Marge*, dat in 1987 fuseerde met het *Welzijnsmaandblad* en onder de naam *Tijdschrift voor de Sociale Sector* verder ging. In 1988 werd hij hoofdredacteur van dit tijdschrift en het *Welzijnsweekblad*. In 1991 trad hij, als redacteur opiniepagina, in dienst van *de Volkskrant*. Eind 1994 besloot hij als zelfstandig publicist verder te gaan en werd hij vaste columnist van het *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, waaraan hij ook regelmatig andere bijdragen leverde. Tussen 1999 en 2007 was hij namens GroenLinks lid van de Eerste Kamer. Tussen 1990 en 2023 schreef en redigeerde hij vele tientallen boeken over de brede publieke sector. Publicaties als *Naar een modern paternalisme* (1994, met Paul Kuijpers), *Koning Burger* (2005), *Ontregelen* (2008), *Eropaf!* (2010), *Burgerkracht* (2011, met Nico de Boer), *De marktwerking voorbij* (2021) en *Ontsnappen aan aanbesteden* (2023) zijn richtinggevend geweest in de discussies over het sociaal domein. Sinds 2007 is hij initiatiefnemer en hoofdredacteur van de *Canon sociaal werk*, het digitale geschiedenisplatform voor het brede sociaal werk. Zie: josvdlans.nl en canonsociaalwerk.eu.

Toen mij gevraagd werd of ik ter gelegenheid van mijn afscheid als columnist als gasthoofdredacteur een dossier in *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* wilde samenstellen, wist ik meteen waar het over moest gaan: retro-innovatie. Ik had de term voor het eerst in 2008 horen gebruiken door de Enschedese directeur sociaal domein Hans Weggemans. Ik moest erom lachen, er plakten twee begrippen aan elkaar die toch wat tegenstrijdig lijken.

Maar Hans Weggemans was bloedserieus. Hij gebruikte de aanduiding in verband met het aanstellen van wijkcoaches in de Enschedese vogelaarwijk Velve-Lindehof, die als generalist in de wijk aan de slag waren gegaan. Ze waren alle soorten sociaal werkers ineen. En: ze hadden een mandaat

om te handelen, dwars door kokers, loketten en obstakels heen. Dat was nieuw; Enschede was na Leeuwarden de tweede gemeente met deze aanpak, die later de grondslag vormde voor de introductie van sociale wijkteams.

Maar het was ook oud, zo voegde Weggemans eraan toe. De oude maatschappelijk werker deed dat eigenlijk ook allemaal, die deed gewoon alles wat nodig was. Dus wat we in Enschede hier gaan doen, zo vertelde hij, is niet nieuw – het is het hernemen van oude werkwijzen in nieuwe omstandigheden. Het is het terugpakken van iets essentieels wat we in het verloop der moderne tijden hebben opgeknipt, gebureaucratiseerd en over heel veel professionals hebben opgedeeld.

Verdrukking

Daar worstelen we ruim vijftien jaar later nog steeds mee. Het marktdenken heeft diepe sporen nagelaten. De schaalvergroting is onverdroten verdergegaan. De controlebureaucratie is – hoewel niemand dat wilde – alleen nog maar toegenomen. Veel van wat je in het sociaal domein als essentieel zou kunnen beschouwen, is daardoor in de verdrukking gekomen.

Maar er is ook een kentering in de maak. Dat maakt retro-innovatie juist nu actueel. De overtuiging dat de periode van marktwerking en bedrijfsmatige aansturing van de sociale sector meer kapot heeft gemaakt dan ons lief is, wordt steeds breder gedeeld. De behoefte groeit om een aantal desastreuze effecten ongedaan te maken.

Het is echter onmogelijk om de klok simpel terug te draaien. Vroeger was nu ook niet bepaald een walhalla. Daarom is het verstandiger om preciezer te onderzoeken wat er nu eigenlijk de afgelopen decennia is teloorgegaan. Waarvan zijn we nu precies vervreemd geraakt?

Intuïtief gezien gaat het om zaken als nabijheid, vertrouwdheid, betrouwbaarheid, praktische wijsheid, herkenbaarheid, kleinschaligheid, tijd nemen, continuïteit – en ga zo maar door. Allemaal zachte waarden die in de taal van de markt, in de ideologie van efficiency, in de cultuur van de technocratische beheersing naar de marginaliteit zijn verdreven. Door ze in het centrum van onze aandacht te brengen, kunnen we gaan nadenken hoe we deze waarden in onze tijd organisatorisch kunnen vormgeven. Dat is wat retro-innovatie beoogt.

De essentie van het werk

Daarbij was het voor mij van meet af aan duidelijk dat Buurtzorg-bestuurder *Jos de Blok* in dit dossier aan het woord zou moeten komen. Hij is met voor-sprong in de sociale sector kampioen retro-innovatie. Overal waar hij ten tonele verschijnt, vertelt hij het verhaal over het begin van zijn carrière als wijkverpleegkundige in Bemmelen, in een effectief team, in een overzichtelijk gebied, relatief autonoom opererend en – vooral – zonder managers. Hij heeft met Buurtzorg een nieuwe organisatie gebouwd, gericht op de essentie van het werk en het daarbij horende werkplezier. Niet voor niks heeft dat denken zich inmiddels vertakt naar de geestelijke gezondheidszorg (Buurtzorg T) en de jeugdhulp (Buurtzorg Jong).

Retro-innovatie is dus meer dan nostalgie. Want dat lijkt de boventoon in de politieke retoriek die aan de politieke rechterzijde wordt gebezigd. Daarin gaat het over de oude gemeenschapszin, het *naberschap*, het oer-Nederland-van-de-Nederlanders. We hebben *Hans Boutellier* gevraagd om de voedingsbodem van dit verlangen te doorgronden en daarvoor een eigentijds perspectief te schetsen. Met zijn essay openen we dit dossier.

Pieter Hilhorst gaat in gesprek met *Phillip Blond*, de architect van Big Society, waarmee de conservatieve regering van David Cameron in het Verenigd Koninkrijk vanaf 2010 nieuwe sociale verhoudingen probeerde te realiseren. Met retro-innovatieve uitgangspunten: *re-moralize the market*, *re-capitalize the poor*, *re-localize the economy*. Blond is ronduit teleurgesteld. De plannen waren goed, maar de regering pakte allerm minst door, waarna bezuinigingen de hoop op een nieuwe *civil society* de nek omdraaiden. Laat het een les zijn voor Nederland, zo concludeert Pieter Hilhorst.

Kennis van geschiedenis

Marc Rijkers onderzoekt of er in de toeleiding naar werk voor mensen met beperkingen nog sporen te vinden zijn van de actieve persoonsgerichte werkwijze van *Pier de Boer*, honderd jaar geleden de eerste nazorgambtenaar in Nederland en een van de *founding fathers* van de sociale werkplaatsen. Hij ontdekt die bij sociale coöperaties: persoonlijke aandacht, rustige aanpak, warme benadering in een veilige omgeving.

Retro-innovatie betekent ook kritische reflectie op recente ontwikkelingen. *Monique Kremer* en *Radboud Engbersen* vragen zich af of de steeds verfijnder labeling van ‘achtergestelden’ de emancipatie van hen echt vooruit heeft geholpen. Moeten

we niet terug naar een aanduiding die meer verbindt en minder verdeelt?

Retro-innovatie vraagt om gedegen kennis over de geschiedenis van het sociaal werk. Dat kan op meerdere manieren. We zouden kunnen beginnen met het herlezen en misschien wel heruitgeven van klassieke werken die de tand des tijds hebben doorstaan. *Alledaags racisme* van *Philomena Essed* uit 1984 is zo'n boek, destijds verguisd en bespot, nu uiterst actueel. Heel leerzaam om het juist nu te lezen, aldus *Samira Shadid*.

Ik bouwde aan een nieuw type civil society. Dat project is bij lange na nog niet voltooid

Een nieuwe, maar heel interessante manier om de geschiedenis tot nieuw leven te wekken, is een verbinding aangaan met de erfgoedsector, waar *Jeroen Overweel* voor pleit. Als gevolg van het internationale Verdrag van Faro zoekt de erfgoedsector toenadering tot het sociaal domein om meer oog te krijgen voor wat het verleden te bieden heeft. Voor een sociaal wijkteam kan het immers heel nuttig zijn om de verhalen uit de geschiedenis van de wijk te kennen en er wat mee te doen.

Wat echter vooral moet gebeuren, is de aandacht voor de geschiedenis van het brede sociaal werk weer structureel een plek geven in het denken en doen van het sociaal werk. Want daar heeft het de afgelopen decennia enorm aan geschort. Om die reden wordt vanuit de Canon sociaal werk, Movisie en de Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW) gewerkt aan de oprichting van een *Historisch Centrum Sociaal Werk | Zorg & Welzijn*. Uiteraard besteden we daar in dit dossier aandacht aan.

Afscheid

Bij een afscheid hoort ook een terugblik. Veertig jaar heb ik geprobeerd in mijn geschriften de publieke sector te doorgronden. Zit daar een lijn in? Beoogde ik wat te bereiken? En wat was dat dan? Het is misschien een achteraf-conclusie, maar het geheel overziend is dat wel degelijk het geval: ik bouwde aan een nieuw type *civil society*. Het zal duidelijk zijn dat dat project bij lange na nog niet is voltooid. Ik ga er daarom ook de komende jaren nog retro-innovatief mee verder. Alleen niet meer als columnist in dit tijdschrift.

Een vierkant wiel weer rondmaken

We zijn het leren van en met elkaar als collectief proces verloren. Retro-innovatie betekent herstel van dat leerproces, schrijft Jet Bussemaker.

Als staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport organiseerde ik in 2009 een landelijke Wmo-toer. We reisden door heel Nederland om ervaringen op te halen, van elkaar te leren en een nieuwe agenda te maken. Het zou uitmonden in het programma Welzijn Nieuwe Stijl. Het werd mijn meest bekende niet verzonden brief. Hoe zat dat? Ik verbleef in Canada toen het kabinet viel. De brief die wachtte op mijn handtekening bij terugkeer werd daardoor nooit verstuurd. Maar er waren al zoveel conceptversies van verspreid, dat hij toch gekend werd. Jos van der Lans hielp een handje door de brief op zijn weblog pontificaal openbaar te maken. Hij vond het een goede brief. Dat vond ik, eerlijk gezegd, zelf ook. En ik voeg eraan toe: veel van de inzichten had ik tijdens die toer onder anderen met Jos ontwikkeld. Uitgangspunten ('bakens' noemde ik ze) waren: ga uit van de vraag achter de vraag, baseer je op de eigen kracht van de burger, ga eropaf en werk integraal.

New public management

Al die punten keren terug in het thema 'retro-innovatie' in dit nummer. Waarom is er dan zo weinig van terechtgekomen? Waarom moeten we het wiel elke keer opnieuw uitvinden? Dat heeft alles te maken met de invloed van new public management; NPM heeft veel publieke domeinen geïnfecteerd, waaronder ook zorg en welzijn. Dat begon al in de jaren tachtig met operaties rond concentratie, deregulering en efficiency en leidde bij aanbieders tot sturing op groei, marktwaarde en afzet, en steeds minder op publieke en professionele waarden als toegankelijkheid en ambachtelijkheid. Hoe dat kon misgaan, bleek in 2008 met het faillissement van thuiszorgaanbieder Meavita. Die wilde de grootste worden, maar had de kernzaken niet op orde. In dezelfde tijd richtte Jos de Blok Buurtzorg op, dat al snel groeide als kool. Toch leerden de meer traditionele organisaties nauwelijks of niet van de

aanpak van Buurtzorg. In plaats van zich af te vragen waarom Buurtzorg zo populair was bij medewerkers, kwamen er verwijten; ik trok Jos de Blok voor, hij haalde de krenten uit de pap, het concept paste niet in hun regio. Het lerend vermogen was nihil. Als er in de sector al geleerd werd, dan moest het steeds meer gebaseerd zijn op empirische onderbouwing van professioneel handelen, zodat we konden 'opschalen' en beproefde methoden groot konden uitzetten. Evidence based practice (EBP), tot dan toe vooral toonaangevend geweest in de curatieve zorg, werd ook invloedrijk in het sociaal domein en vormde een giftige cocktail met de uitgangspunten van NPM.

Het leidde tot een ommekeer van handelen op basis van intuïtie en eigen ervaring, naar autoriteit die tot stand komt na een kritische beoordeling van de wetenschappelijke literatuur. Onder invloed van EBP zijn externe verantwoording, transparantie, standaardisatie en controle dominante sturings- en orderingsprincipes geworden.

Leren van elkaar

Zo dolen we enerzijds rond in een woud van pilots, die doorgaans een stille dood sterven of ten onder gaan in maatschappelijke kosten-baten-analyses die door Jan en alleman gevraagd worden. En worden we anderzijds onderworpen aan een technisch-lineaire manier van denken waarin meetbaarheid de

heilige graal is geworden.

We zijn het leren van en met elkaar als collectief proces verloren. Gericht op oprechte nieuwsgierigheid en het begrijpen van elkaars taal, begrippen en lessen voor interventies, zowel van professionals onderling als met en van burgers. Retro-innovatie betekent herstel van dat leerproces. Waar nuttig met gebruik van nieuwe

technieken en methoden, van ICT tot design thinking. Maar met behoud van professionele en maatschappelijke waarden als samenwerken, verbinden en verheffen. En vooral van ambachtelijkheid – daarmee kan je een vierkant wiel weer rondmaken.

Jet Bussemaker was tussen 2007 en 2010 staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en van 2012 tot 2017 minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Sinds 2018 is zij aan de Universiteit Leiden hoogleraar Wetenschap, Beleid en Maatschappelijke Impact, in het bijzonder in de zorg. Sinds 2019 is ze ook voorzitter van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.

We worden onderworpen aan een manier van denken waarin meetbaarheid de heilige graal is geworden

NEOSOCIALE
SENTIMENTEN

Over de actuele betekenis van nostalgisch verlangen

De samenleving staat in het teken van brutaal marktdenken en bureaucratische politiek. Deze ‘pragmacratie’ zonder vergezichten piept en kraakt in haar voegen. We lijken aan de vooravond te staan van een morele revolte waarin een ‘neosociaal’ verlangen zichtbaar wordt. Burgers eisen hun plek op, onder verwijzing naar hoe het vroeger was. Vooral radicaal-rechtse partijen buiten dit nostalgische verlangen uit, ten koste van nieuwe Nederlanders. Kan sociaal werk het nostalgische, neosociale sentiment in goede banen leiden, zo vraagt hoogleraar Hans Boutellier zich af.

De Nederlandse kiezer heeft op 22 november 2023 van zich laten horen, en de uitkomst is beklemmend. Een groot deel van de Nederlandse bevolking stemde voor radicaal-rechts gedachtegoed. Over de motieven daarvoor valt veel te zeggen: bestaansrecht, vreemdelingenhaat, eenzaamheid. Feit is dat veel macht is komen te liggen bij een autoritaire figuur met een demagogische stijl van politiek bedrijven en een hardvochtig nationalistisch programma. De uitslag is in lijn met een internationale tendens van verrechtsing.

Politieke demagogie

Wilders appelleert nadrukkelijk aan een nostalgisch sentiment: Nederland moet weer van de Nederlanders worden. Het is een standaard kenmerk van populistische agitators: *Make America great again* (Trump), *Take back control* (Brexit). Een bekend fenomeen, met een al even bekend commentaar erop: het beloven van een terugkeer naar een verleden dat nooit heeft bestaan. Het verlangen naar het verleden is klaarblijkelijk een vruchtbaar sentiment voor politieke demagogie – met migratie als speerpunt.

Het zelfgenoegzame westerse perspectief op vooruitgang staat onder druk

Toch lijkt het zinvol om de spade wat dieper te steken. Want kennen we niet allemaal een zeker verlangen naar hoe het was, bijvoorbeeld in onze kindertijd? Ook Jan Terlouw heeft het over ‘het touwtje uit de brievenbus’ dat in zijn jeugd nog zo gewoon was. Sterker nog: is er niet een kritisch nostalgisch commentaar mogelijk op de neoliberale koers van het Westen? Kan de politiek aansluiten bij het nostalgische sentiment zonder in vreemdelingenhaat te verzanden?

Retropia

Het moderne tijdperk – zeg maar sinds de Verlichting eind 18e eeuw – stond in het teken van *vooruitgang*. Altijd door en altijd meer: meer groei, meer ruimte, meer overheersing, meer onderwerping, meer exploitatie. Het westerse model van samenleven is gericht op de toekomst, beter gezegd: op lotsverbetering door vernieuwing. Tot op zekere hoogte was dit succesvol. Westerse landen hebben onmiskenbaar technologische vooruitgang en groeiende welvaart laten zien, in combinatie met het ontstaan van een democratische rechtsstaat.

Maar deze toekomstgerichtheid was ook barbaars: ze maakte veel, heel veel slachtoffers onder andere volkeren en onder andere diersoorten. Het expansieve westerse denken zet zelfs het voortbestaan van de menselijke soort op het spel. We zijn ons er steeds meer van bewust, afdwongen door een diverse bevolking die westerse landen herinnert aan hun koloniale verleden en door de grillige weersomstandigheden. Het zelfgenoegzame westerse perspectief op vooruitgang staat onder druk. Een betere toekomst is niet meer vanzelfsprekend.

We verlangen utopisch naar hoe het was

Tegen deze achtergrond introduceerde de Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman het begrip ‘retropia’: een utopisch verlangen naar het verleden. Zijn boek met deze titel werd, een week na zijn overlijden, in 2017 gepubliceerd. In de moderniteit lag van oudsher een utopisch motief besloten – het werd al vroeg zichtbaar in *Utopia* (1516) van Thomas More. Het woord verwijst naar de combinatie van een niet-bestaande (*ou-topos*) en een gelukkige plaats (*eu-topos*). Deze werd in de toekomst geprojecteerd. In de 21e eeuw draaide het utopische verlangen 180 graden, van de toekomst naar het verleden. We verlangen utopisch naar hoe het was.

Verkeerde afslagen

De toekomst boezemt schrik in vanwege de toenemende complexiteit van mondiale vraagstukken: het klimaatprobleem, ontombare artificiële intelligentie en geopolitieke verschuivingen. Men spreekt zelfs van een polycrisis, omdat problemen elkaar versterken. Het is moeilijk om een beter leven in de toekomst te projecteren. En we realiseren ons steeds meer dat er in het verleden (in het Westen) verkeerde afslagen zijn genomen en verlangen naar de tijd daarvoor. Maar de meningen over wanneer het misging, verschillen nogal.¹

Er zijn heel wat momenten te bedenken met navenante nostalgische gevoelens naar de periode daarvoor. Was het de ontzuiling, het kolonialisme, de naoorlogse migratie, het industriële tijdperk, de Verlichting? Afhankelijk van de politieke positie hebben veel mensen – meer of minder bewust – hun eigen nostalgische afslagpunt in het verleden. De leuze van GroenLinks-PvdA was in die zin interessant: *Nederland weer vooruit. Samen kan het*. Het woordje ‘weer’ verwijst naar het verleden, maar de leuze als geheel staat in het teken van vooruitgang.

Of dit een gelukkige keuze was, laat ik in het midden. Duidelijk is wel dat ook bij links het nostalgische sentiment een rol speelt. Het is, met andere woorden, voorwerp van politieke strijd. We kunnen het dus maar beter serieus nemen – als politiek gegeven, maar ook als methodisch element in sociaal werk. In de afgelopen decennia ging er heel wat verloren. Vanuit sociaal oogpunt is de opbouw van de verzorgingsstaat relevant, de periode die voorafging aan de neoliberale afslag die het beleid nam.

Pragmacratie

Voor een goed begrip daarvan gaan we nog iets verder terug, naar de ontzuiling rond 1970. Het verhaal is in vele toonaarden verteld: de naoorlogse babyboom, de technologische ontwikkelingen en de toegenomen welvaart maakten de verzuilde samenleving tot een benauwende structuur, waar alomtattend verzet tegen kwam (provo's, hippies, Maagdenhuis).

Volgens toenmalig Kamerlid Hein Roethof (eerst VVD, later PvdA) maakten ‘de pil, de auto en de televisie’ een einde aan het verzuilde tijdperk. Aan het einde van de jaren zestig kwam er een enorme energie los, die leidde tot een culturele revolutie.

Niet de levensvisie, maar het resultaat kwam centraal te staan, ook in het sociaal werk

Het leidde aanvankelijk tot een intensivering van de politiek (de studentenbeweging, feminisme, klimaatbewustzijn), maar in de jaren tachtig zette het einde van de levensbeschouwelijke politiek definitief door. Het afwerpen van ‘de ideologische veren’ door Wim Kok, de leider van de PvdA, werd het symbool daarvan. De politiek liet zich steeds meer leiden door bedrijfsmatige criteria. De verzuilde democratische rechtsstaat werd afgelost door een ‘pragmacratie’ – een bestuurlijke vorm zonder

veel maatschappelijke visie, geleid door de vraag wat ‘het beste’ is.²

We gingen handelen naar bevind van zaken, langs de lijnen van effectiviteit en efficiëntie. Niet de levensvisie, maar het resultaat kwam centraal te staan: *what works* – ook in het sociaal werk. Als we nergens meer in geloven, laat het dan in ieder geval klóppen. Het bedrijfsleven leverde het model. We kennen de terminologie: *output, throughput en outcome, evidence based, randomized controlled trials, new public management*. Het is de taal van een Angelsaksisch geïnspireerd samenlevingsmodel dat naadloos aansloot bij een globaliserende neoliberale markt.

Averechts effect

Vanaf de paarse kabinetten zijn effectiviteit en efficiëntie de bestuurlijke leidraad van BV Nederland. Nutsvoorzieningen werden geprivatiseerd, er kwamen zelfstandige bestuursorganen en de uitvoering werd ‘op afstand geplaatst’. In de 21e eeuw volgde daarbovenop de decentralisering van voorzieningen; ook het sociaal domein ging lokaal in de aanbesteding. Het marktdenken werd omarmd, opdat alles goedkoper én beter zou worden. Alleen de SP verzette zich nadrukkelijk tegen deze ‘uitverkoop’. Er valt nog heel wat af te evalueren aan de beleidskeuzes die toen zijn gemaakt.

De destijds gevierde liberale vrijheid ontwikkelde zich tot een monster dat ons sociale weefsel heeft verslonden

Wat resteerde, was de angst voor misbruik van voorzieningen, van de mogelijkheid van fraude, van het wegkleden van middelen door inefficiëntie. Door de digitalisering werd een uitdijend systeem opgetuigd van verantwoording, controle en screening. Vraag een reguliere zorgmedewerker of politieagent of schooldirecteur naar hun administratieve verplichtingen en de moed zakt je in de schoenen. De neoliberale pragmacratie perste geleidelijk alle publieke moraal uit het systeem en verving het door digitale verantwoordingsplicht.

De collectieve levensbeschouwingen waren afgelost door ogenschijnlijk rationele systeemcriteria (efficiëntie en effectiviteit). Maar in de praktijk werkten ze ondermijnend, door een averechts effect. De organisaties werden onpersoonlijker, administratie verdrong het primaire proces en de fraude leek eerder toe dan af te nemen. De toeslagenaffaire is het uitgelezen voorbeeld. Die begint bij de zogenaamde Bulgarenfraude – het blijkt mogelijk handig

gebruik te maken van het opgetuigde systeem. De politieke roep om een strenge aanpak klonk alom.³ Het leidde tot een systeem dat mensen tussen zijn algoritmische raderen vermorzelde.

Neosociale sentimenten

De pragmacratie bleek een relatief succesvolle politiek-morele strategie om na de ontzuiling de verbrokkelende samenleving enigszins bij elkaar te houden. Maar die strategie is uitgewerkt en keert zich tegen zichzelf. De lokale problemen stapelen zich op in een context van een mondiale klimaatcrisis en geopolitieke oorlogszucht.

Het Nederlandse 'pragmatische contract' holde zichzelf uit door publieke voorzieningen te behandelen als marktkapitaal. En we zien een groeiende ongelijkheid in 'macht, kennis en inkomen' (dixit Joop den Uyl)⁴.

Tegen die sociaal-economische achtergrond groeien de neosociale sentimenten.

Maar in plaats van de tv, de auto en de pil hebben we nu te maken met a-sociale media, artificiële intelligentie en opwarming van de aarde. Waar de eerste trits de individualisering faciliteerde, maakt de tweede ons vooral bang en onzeker. De destijds gevierde liberale vrijheid ontwikkelde zich tot een monster dat ons sociale weefsel heeft verslonden – dat gevoel overheerst. We kijken (met argusogen) weer meer naar elkaar. En hopen ieder voor zich dat het kan worden als het was.

Geen misverstand: dit neosociale discours maakt de wereld niet zomaar beter

Het politieke discours staat – na decennia van markt-denken – in het teken van 'de menselijke maat', 'de burger centraal', 'bestaanszekerheid'. Geen misverstand: dit neosociale discours maakt de wereld niet zomaar beter. Dat blijkt wel uit de uitkomst van de verkiezingen. Neosociaal is ook bekrompen gemeenschapszin, nationalistisch simplisme en regelrechte vreemdelingenhaat. Oef – het moet toch mogelijk zijn om het actuele neosociale sentiment te verbreden. Een perspectief van onderlinge solidariteit lijkt te kunnen, afhankelijk van hoe ruim politiek en bevolking de grenzen willen trekken. Hoe dan?

Tussen wat was en wat nog kan

Een constructief neosociaal narratief herstructureert 'het systeem' zonder het omver te werpen. Het begrijpt de netwerkstructuur van de samenleving, waarbij we deel uitmaken van verschillende gemeenschappen, en waarin we meerdere identiteiten hebben. Het zet de motivatie van werkers en professionals centraal vanuit de kernfunctie van hun praktijken. Waar doen we het voor? Zien we iedereen? Zijn we zichtbaar? In de plaats van aanbesteding en *output*-meting komen betekenisgeving en maatschappelijke waarde. Daar begint 'de retro-innovatie' van dit themanummer.

Een constructief neosociaal narratief begint bij het besef van verlies – veel van waarde is verloren gegaan, vooral in de sociale sfeer. *Bowling alone*. Dat is het nostalgische sentiment waarbij het neosociale narratief aansluiting zoekt. En het vertelt dat dit sociale verlies kan doorzetten, uiteindelijk tot een aarde zonder mensen (de catastrofe). Het begrijpt ook dat dit besef, de polycrisis, ons kan verlammen en op weerstand zal stuiten. Maar het zal er vooral op uit zijn te activeren, van iedereen naar zijn niveau en vanuit haar mogelijkheden.

We kijken om naar een ander, omdat we ook zelf gezien willen worden

Het narratief stimuleert het lokale initiatief en kent de mondiale inzet. Het spreekt van wederkerige praktijken, en van de aanspreking van elkaar tot verantwoordelijk burgers. Niet door weg te kruipen voor stemmingmakerij en vreemdelingenhaat. Maar door welbewust te staan voor samenleven in wederkerigheid.⁵ We betalen belasting omdat we er veel voor terugkrijgen, we voegen ons naar de rechtsorde omdat de rechtsstaat ons beschermt. Een PVV-stemmer overtuig je niet zomaar. Die heeft het bij het rechte eind binnen het eigen nostalgische kader. Maar je kunt laten zien wat wederkerigheid inhoudt. Voor woningcorporaties: 'Wij streven naar betaalbare huisvesting in een leefbare omgeving, wilt u een beetje opletten in de portiek?' Het onderwijs: 'We doen ons best voor uw kind, laat het ons weten als er iets is. Kunt u zorgen dat het uitgerust op school komt en kom vooral op de ouderavonden.' Voor sociaal werk: 'Wij geven ruggensteun, kunt u een beetje letten op de burens?' Relaties creëren zonder zoetsappigheid. We kijken om naar een ander, omdat we ook zelf gezien willen worden. Dat is het neosociale sentiment waarbinnen we herontdekken wat goed is.

Hans Boutellier is bijzonder hoogleraar Polarisatie & Veerkracht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is lid van de redactieraad van *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.

NOTEN 1 Ik heb me voor dit tekstgedeelte laten inspireren door: Velden, M. van der, A. López Ortega e.a. (2023). *Do we all long for the past? Investigating nostalgia as a persuasive political rhetorical strategy* 2 Beargumenteerd in: Boutellier, H. (2015). *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*. Amsterdam: Boom 3 Pieter Omtzigt voorop 4 In de jaren zeventig voorman van de PvdA 5 Zie ook: Boutellier, H. (2021). *Het nieuwe Westen. De identitaire strijd om de sociale verbeelding*. Amsterdam: Van Gennep

Als bescherming door de staat onder druk staat en de zelfredzaamheid van individuen toch wat minder groot blijkt te zijn dan gehoopt, klinkt nogal eens de roep om versterking van de gemeenschap. Zo ging het bij de decentralisatie van de jeugdzorg en het delen van de langdurige zorg in 2015. Beleidsmakers en in hun voetspoor politici verwachten veel van de eigen kracht, het sociale netwerk van mensen in de knel.

En met de vergrijzing van de samenleving voor de deur klinkt een vergelijkbaar pleidooi. Als we met het groeiend aantal ouderen dezelfde zorg willen bieden als nu, dan moet in 2040 één op de vier werkenden emplooi vinden in de zorg. Dat is onhoudbaar.

Het idee dat de familie van de oudere als mantelzorgers taken van de professionele zorg kan overnemen, is evenmin overtuigend. Veel mantelzorgers zijn nu al overbelast. Dus is de hoop gevestigd op zorgzame

buurten of vitale gemeenschappen. Wat kunnen we daarbij leren van eerdere pogingen om gemeenschappen te versterken?

Fragmentatie in de samenleving

Phillip Blond maakte in 2010 furore met zijn boek *Red Tory. How Left and Right have broken Britain and how we can fix it*. David Cameron was net gekozen tot premier van Groot-Brittannië.

‘Ik zei: “Dit is onhoudbaar en het zal leiden tot fragmentatie in de samenleving”’

Hij was een groot pleitbezorger van de *Big Society*. Blond was een aanjager van deze visie. Blond is filosoof, theoloog en directeur van de denktank ResPublica.

Als ik hem per zoom vraag naar het succes van zijn

PHILLIP BLOND EN DE TERUGKERENDE LOKROEP VAN DE GEMEENSCHAP

‘Het antwoord op vergrijzing: sterke sociale netwerken’

In zijn boek *Red Tory* uit 2010 had filosoof en theoloog Phillip Blond kritiek op het marktdenken en de verzwakking van familiebanden. In gesprek met Pieter Hilhorst zegt de Brit, terug- en vooruitkijkend, dat we juist nu moeten investeren in gemeenschapsvorming.

boek, weet hij goed waaraan dat ligt: 'Ik was de eerste die zei dat het probleem de combinatie van sociaal en economisch liberalisme is. Ik zei: "Dit is onhoudbaar en het zal leiden tot fragmentatie in de samenleving.'" Het boek is een synthese van linkse kritiek op het marktdenken en rechtse kritiek op de teloorgang van normen en waarden en de verzwaking van familiebanden en het kerngezin.

Derde Weg van Blair

Blond geeft een scherpe kritiek op de Derde Weg die Tony Blair, geïnspireerd door de socioloog Anthony Giddens, probeerde te ontwikkelen. In zijn samenvatting komt het erop neer dat New Labour de onrechtvaardigheden van de markt accepteert en die via de staat wil compenseren. Het resultaat is een samenleving met een dominante markt en een sterke staat, maar met machteloze burgers. 'In wezen probeerden Blair en Giddens een derde weg te creëren, zonder derde sector.'

Met de derde sector bedoelt Blond het maat-

schappelijk middenveld, de *civil society*. Met een drieslag wilde hij daarin veranderingen aanbrengen: *remoralize the market, relocate the economy and recapitalize the poor*.

Het mooie aan de benadering van Blond was dat hij het niet liet bij een morele oproep; hij deed ook voorstellen welke institutionele veranderingen daarvoor nodig zijn. Het gaat bijvoorbeeld om het versterken van coöperatieve ondernemingen en het betrekken van burgers bij beleid.

Decentralisatie

Als ik hem vraag welke van zijn ideeën overgenomen zijn, dan noemt hij de *Public Value Act*, de *Localism Act* en zijn betrokkenheid bij de decentralisatie van taken van de overheid naar de regio Manchester.

De eerste wet bepaalt dat overheden bij aanbestedingen veel breder kunnen kijken naar wat ze van aanbieders vragen. Ze kunnen bijvoorbeeld ook voorrang geven aan bedrijven die werknemers

laten meedelen in de winst. Deze wet lijkt een beetje op wat wij kennen als *social return* bij aanbestedingen, maar dat is beperkter van opzet. Bij de Public Value Act wordt de gunning van de aanbesteding gebaseerd op de maatschappelijke waarde. De Localism Act biedt burgers en vrijwilligersorganisaties de kans om gebouwen aan te wijzen die van speciale waarde zijn voor de gemeenschap. Zij hebben dan het recht om een bod te doen op die gemeenschapsvoorzieningen als ze worden verkocht. Ze kunnen ook op basis van het *Right to Challenge* publieke diensten in eigen beheer nemen.

‘De radicale voorstellen werden niet overgenomen. En wat wel werd overgenomen, was te beperkt’

Toch overheerst bij Blond ruim tien jaar later niet de trots maar de teleurstelling. ‘Het medicijn dat we toedienden, kwam te laat en was niet krachtig genoeg. De radicale voorstellen werden niet overgenomen. En wat wel werd overgenomen, was te beperkt.’ Zo zijn voorstellen om werknemers te laten delen in de winst van bedrijven niet overgenomen. En evenmin voorstellen om mensen met een laag inkomen vouchers te geven die ze kunnen inzetten om eigen ondernemingen op te zetten of te investeren in sociale ondernemingen in de eigen buurt.

Het maakt Blond somber: ‘Alle trends die ik heb geïdentificeerd in het boek laten zich nog sterker gelden. Het isolement van de armen. De uitholling van de macht van burgers. De blootstelling aan het amorele kapitalisme. Het is allemaal erger geworden.’

Machteloosheid

Hij gelooft dat de groei van het populisme een onbeholpen antwoord is op dit gevoel van machteloosheid. Mensen voelen zich alleen staan tegenover machten die oneindig veel sterker zijn dan zij. ‘We hebben een klein aantal mensen met veel macht en een groot aantal mensen zonder zeggenschap.’ De gemeenschapsoplossing die de populistische aan de autochtone arbeidersklasse bieden, is nationalisme gebaseerd op de uitsluiting van etnische en religieuze buitenstaanders. ‘Mensen vrezen dat ze zich niet meer thuis voelen in hun eigen buurt vanwege de komst van agressieve minderheden.’

Als ik tegenwerp dat het met de integratie van de

overgrote meerderheid van de migranten goed gaat, beaamt hij dat. Maar dat neemt volgens hem het gevoel van ontheemding niet weg. ‘De geschiedenis wordt gemaakt door minderheden. Daarom vrees ik de balkanisering van onze samenleving op etnische gronden.’

Blond is bang dat zijn oude programma voor versterking van de *civil society* in zo’n constellatie moeilijk van de grond komt. ‘We hebben de deur opengezet voor fragmentatie en multiculturalisme. Er zijn geen gedeelde waarden meer.’

Veel kapotgemaakt

Wat ontbreekt, is een breder verhaal over solidariteit. Hij spaart bij zijn analyse ook zijn eigen partij niet. Hij is nog steeds een *Tory*, maar hij heeft met lede ogen aangezien dat van het idealistische verhaal van Cameron weinig is terechtgekomen. Cameron beloofde een machtsverschuiving van Europa naar Groot-Brittannië, van de regering naar het parlement, en van de bureaucratie naar de burger. Daarvan is weinig gerealiseerd. Alleen het eerste is gelukt. Al is het de vraag of dat niet eerder nationaal bepaalde onmacht is. De conservatieven zijn vooral de partij geworden van de *austerity*, het doorlopende bezuinigingsbeleid dat juist op lokaal niveau ongelooflijk veel kapot heeft gemaakt, en dat daarna in de greep is gekomen van het populisme van de *Brexiters*.

De recente Britse geschiedenis biedt daarmee ook een waarschuwing voor gemeenschapsdenkers. Een verhaal over de *Big Society* kan een excuus zijn voor bezuinigingspolitiek. Zoals bij de decentralisatie in 2015 in Nederland verhalen over eigen kracht ook door veel burgers werden gezien als een bevlogen alibi voor een terugtrekkende overheid. Terwijl Blond in *Red Tory* juist pleitte voor een productieve samenwerking tussen de staat en gemeenschapsinitiatieven: ‘Een keuze voor de *civil society* is geen keuze tegen de staat. Het is een pleidooi voor een partnerschap tussen overheid en maatschappelijk middenveld, waarbij de overheid met haar optreden sociale verbanden versterkt in plaats van afbreekt.’

Zorgzame buurten

Dit oude inzicht van Blond is nog uiterst actueel. Bij oproepen voor zorgzame buurten of vitale gemeenschappen als antwoord op de vergrijzing ontbreekt het vaak aan een goede analyse van de wisselwerking tussen het optreden van de overheid en de kracht van gemeenschappen. De overheid wil dat mensen langer thuis blijven wonen. In de praktijk betekent dit dat ouderen vaak eenzaam thuis wonen.

Wooninitiatieven waar ouderen gezamenlijk wonen

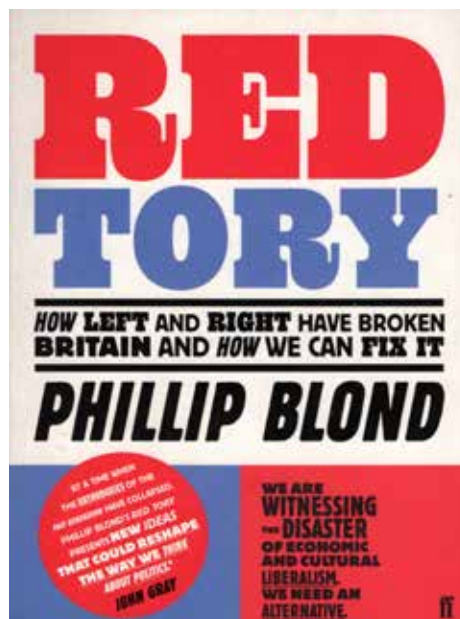
en voorzieningen delen, zijn een goed alternatief. Alleen is het aanbod daarvan zeer beperkt. Ze krijgen bij de verdeling van bouwlocaties ook geen voorrang. Zo ontbreekt het aan woningen die de kans op een zorgzame buurt vergroten. Het is natuurlijk ook mogelijk om vitale gemeenschappen te bouwen zonder dat mensen in hetzelfde appartementencomplex wonen. Dan moet er wel werk worden gemaakt van gemeenschappelijke voorzieningen en ontmoetingsplekken. Voor vitale gemeenschappen is bovendien een goede samenwerking nodig tussen bewonersinitiatieven en de reguliere zorg. Dat vraagt ook aandacht bij aanbestedingen. Als er zeer veel verschillende aanbieders zijn die niet met elkaar samenwerken, is het moeilijker om een vitale gemeenschap te vormen.

De idealen van Blond zullen we hard nodig hebben in een vergrijzende samenleving

Tot slot is ook te overwegen om de AOW onafhankelijk te maken van het feit of iemand samenwoont of alleenstaand is. Nu is de AOW voor alleenstaanden hoger dan voor mensen die samenwonen. Dat is een drempel voor samenwonen (met een partner of met vrienden of familie), terwijl de sociale veerkracht van ouderen juist toeneemt door een huishouden te delen.

Andere hulpbronnen

Bij het ontbreken van een krachtige gemeenschap vreest Blond dat de vergrijzing ertoe zal leiden dat mensen steeds meer aangewezen zijn op familie. 'Het fundamentele antwoord op de vergrijzing van de samenleving is het herstel van de uitgebreide familie, van sterke sociale netwerken. Het zal uit noodzaak gebeuren, omdat de druk op de professionele zorg te groot zal zijn.' Maar Blond erkent ook dat dit grote gevolgen heeft voor mensen die niet over zulke netwerken beschikken, omdat ze geen kinderen hebben of geen beroep op hen kunnen doen. Dat is de tragiek van vandaag de dag. Dit sluit aan bij een ander inzicht uit *Red Tory*. Voor wie kwetsbaar is, is een goed netwerk een belangrijke bron van kracht. Het verwaarlozen van gemeenschappen, het uithollen van sociale relaties versterkt daarmee de ongelijkheid. In zijn boek heeft Blond het daarbij vooral over mensen met een laag inkomen en een beperkte opleiding. Met de vergrijzing komt er nog een heel grote groep kwetsbaren bij. Voor hen geldt hetzelfde. Als de overheid niet bij machte is om voldoende zorg en steun te organiseren, dan zal het noodzakelijk

zijn andere hulpbronnen aan te boren. Daarom kunnen we het ons niet veroorloven om geen werk te maken van het versterken van sociale netwerken en vitale gemeenschappen.

Investeren in gemeenschapsvorming

De vraag is alleen hoe. Toen midden jaren vijftig de ontzuiling zich aankondigde en de industrialisatie een hogere versnelling aannam, werd er geïnvesteerd in *community organization* om de ontwikkende krachten het hoofd te bieden. Als aanvulling op het op individuen gerichte maatschappelijk werk, bedacht men naar Angelsaksisch voorbeeld een vorm van sociaal werk dat op gemeenschappen was gericht: samenlevingsopbouw en opbouwwerk. Dat was redelijk succesvol. Vanaf de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw werd dit werk voor het grootste deel wegbezuinigd.

Blond wijst er terecht op dat de idealen van de *Big Society* juist door de bezuinigingen de nek zijn omgedraaid. We moeten juist investeren in de *civil society*, in gemeenschapsvorming. Nu velen het heil niet meer verwachten van de overheid en ook de markt zijn glans heeft verloren, zijn de idealen van Blond een mooie vorm van retro-innovatie. We zullen ze hard nodig hebben in een vergrijzende samenleving.

Pieter Hilhorst is senior onderzoeker bij het Ben Sajet centrum.

BESTAANSONZEKEREN

Wat schieten mensen op met een (nieuw) label?

Retro-innovatie betekent ook reflectie op recente ontwikkelingen. Monique Kremer en Radboud Engbersen vragen zich af of de steeds verfijnder labeling van 'achtergestelden' hun emancipatie vooruit heeft geholpen. Moeten we niet terug naar een begrip dat meer verbindt en minder verdeelt?

Beleidsnota's behoren tot de teksten die het snelst verouderen, omdat beleidscategorieën voortdurend herlabeld en verfijnd worden. Van 'bejaarden' naar 'ouderen' naar 'senioren'. Van 'geestelijk gehandicapten' naar 'verstandelijk gehandicapte personen' naar 'mensen met een verstandelijke beperking'. Naast mantelzorgers zijn er nu ook jonge mantelzorgers, evenals personen met een *licht* verstandelijke beperking. Betekent deze taalvernieuwing en -verfijning vooruitgang? Zijn groepen met het nieuwe label beter af? En spelen al die verschillende labels groepen niet eerder tegen elkaar uit in plaats van dat ze groepen verbinden? Sommigen pleiten daarom voor de herintroductie van 'sociale klasse' als samenbindende strijdbare term. Is het afstoffen van dit marxistische jarenzeventigvocabulaire zinvol?

Strijd met taal

De strijd om hulp en aandacht is bijna altijd een talige strijd en geen onschuldige etikettenplakkerij. Belangengroepen van uitkeringsgerechtigden, kerken, vakbonden, politieke partijen voerden in de jaren tachtig van de vorige eeuw een heftige strijd tegen de zittende regering om het begrip 'arme' geaccepteerd te krijgen. Er is armoede, er zijn armen in dit rijke land, *dóé* er wat aan! Naamgeving is lotsbezegeling. Zeker waar het beleidsclassificaties betreft.

Naamgeving heeft handelingsconsequenties. Vandaar dat emancipatiebewegingen de definitiemacht naar zich toe trekken. Onze voorouders waren geen slaven maar tot slaaf gemaakt. We zijn geen dementerenden, maar *mensen* met dementie. We zijn meer dan ons probleem. Treed ons in de eerste plaats als mens tegemoet.

In the intervening years, some slogans have become risible, some words have become empty, and others too full, holding too much cruelty or bitterness to modern ears

Mary Douglas, Brits antropologe

Naamgeving is erkenning

Naamgeving is ook een strijd om erkenning. 'Ik voel me deel van de lhbtqi+-gemeenschap. Zie ons, erken ons, houd rekening met ons.' Het is een strijd die met taal en symbolen (regenboog) bevochten wordt. Tegelijkertijd maakt de naam (lhbtqi+) duidelijk dat erkenningsbehoeften in een geïndividualiseerde hoogontwikkelde samenleving met de dag verfijnder worden. Zo bestaan er inmiddels patiëntenverenigingen voor dwangstoornissen, voor autisme, voor schizofrenie en ga zo maar door.

Aan de onderkant van de samenleving is de strijd het scherpst. Daar staat ook het meest op het spel. Daar ligt niet alleen een claim op wie het meeste recht heeft op steun, daar wordt ook vaak 'naar anderen getrapt'. 'Wij zijn niet zo heel erg verstandelijk beperkt, wij behoren eigenlijk tot de "normalen", want we zijn maar licht verstandelijk beperkt.' Zo viel in recent onderzoek onder mensen met een licht verstandelijke beperking (lvb) op dat velen van hen niet willen werken in Brownies&downieS, want dan moeten ze werken met 'gekkies'. In de meeste emancipatiebewegingen willen mensen vooral graag bij de 'normalen' horen.

Beleid produceert verfijnde classificaties

Onze verzorgingsstaat, en dan vooral de wijze waarop de wet- en regelgeving werkt, is bovendien vaak schuldig aan de ver doorgevoerde differentiatie die we tegenwoordig zien. Een differentiatie waar nieuwe professionele beroepsgroepen garen bij spinnen. Nieuwe categorieën (ADD, ASS, lvb,

burn-out, mensen met gokverslaving) leiden immers ook tot nieuwe professionals en dus tot meer werk.

Het label 'licht verstandelijk beperkt' heeft een enorme boost gekregen omdat het mogelijk is op basis hiervan aanspraak te doen op regelingen, zoals de Wmo of de Wlz. In veel landen om ons heen, waar je helemaal geen hulp kan krijgen, is deze categorie veel minder scherp.

Onze armoederegelingen zijn ook de reden van de decennialange strijd over wie er écht arm is. Het etiket 'arm' geeft je het recht om gebruik te maken van gemeentelijke regelingen. Daarom is er discussie binnen gemeenten of iemand arm is bij 120, 130 of 140 procent van het minimumloon.

Categorisering niet altijd voortuitgang

Mensen zelf zijn niet altijd blij met de continue vernieuwing en verfijning van hun hulpbehoevende identiteit. Het label is zelden een bron van trots, zeker als een expert of beleidsmaker die heeft opgeplakt. Mensen met een lvb willen dat label helemaal niet. Wat schieten mensen er zelf mee op dat ze zijn gepromoveerd van 'etnische minderheid' naar 'allochtoon' naar 'mensen met een migratieachtergrond'? Een groot deel van hen is gewoon in Nederland geboren.

Bovendien: negatieve connotaties verschuiven simpelweg vaak mee. Dat dementerenden nu 'mensen met dementie' worden genoemd, kan leiden tot een andere blik vanuit de samenleving, de hulpverlening en van mensen zelf.

Maar vaak krijgt de nieuwe categorisering opnieuw een negatieve connotatie, waarna de zoektocht naar een nieuwe emanciperende term wordt vervolgd. Welk voordeel heeft het om mensen geen 'bejaarden' meer te noemen en hen aan te duiden met 'senioren'? Vaak gaat met de nieuwe labels een versluisend vocabulaire mee dat iets geforceerds heeft. De vergrijzing heet dan 'zilveren kracht', achterstandswijken worden 'krachtwijken' en problemen worden tot 'potenties'.

Emancipatie en vooruitgang

Het probleem is ook dat door de fijnmazigheid van al die nieuwe categorieën het emanciperende en activistische potentieel van de hele groep 'achtergestelden' of 'gemarginaliseerden' verdwijnt. De individualisering van de emancipatie helpt niet om de strijd aan te gaan om het gezamenlijk beter te krijgen.

Het heeft weinig zin klassenblindheid in te wisselen voor kleurenblindheid of blindheid voor mensen met beperkingen

In Frankrijk hebben schrijvers als Édouard Louis en Didier Eribon laten zien hoe de samenleving doordesemd is met klasse wat betreft kansen, inkomen, waarden en levensstijl. In Nederland pleitten Ron Meyer en Ewald Engelen voor rehabilitatie van het klassenperspectief. Klasse zou een nieuwe samenbindende term kunnen zijn, maar wie zijn de 'achtergestelden'? Over wie hebben we het? Hoe samenbindend is het klassenconcept voor de mensen die nu achtergesteld zijn? Biedt klasse een vertrekpunt voor onderlinge solidariteit? Anno 2024 kennen we geen omvangrijk fabrieksproletariaat, blanke mannelijke fabrieksarbeiders vormen slechts een minimaal deel van de achtergestelden. Maar klasse zou uitgebuite arbeidsmigranten, kortgeschoolde flexwerkers en héél veel vrouwen die werken in de diensteneconomie kunnen samenbinden, evenals mensen met een rugzak met psychische problemen en mensen met een licht verstandelijke beperking. Zij zouden enorm geholpen zijn bij een eerlijker verdeling van werk en geld. Jonge mensen met een licht verstandelijke beperking weten dat ze weinig kans hebben op werk en dat ze, als het meezit, hun hele leven blij mogen zijn met geld op minimumniveau. Het zou veel uithalen om hier ook eens de lens van klasse toe te passen.

Niet alleen klasse

Maar de sociaal-economische 'oplossing' schiet tekort. Het heeft weinig zin klassenblindheid in te wisselen voor kleurenblindheid of blindheid voor mensen met gezondheidsproblemen of

beperkingen. Mensen met een licht verstandelijke beperking zijn niet alleen geholpen met werk of meer geld; ze zijn ook gebaat bij vertraging. Mensen met een ggz-achtergrond hebben baat bij antidiscriminatiemaatregelen. Mensen met gezondheidsproblemen of alleenstaande moeders zouden geholpen zijn met minder focus op betaald werk als de oplossing van alles.

Het concept 'bestaanszekerheid' biedt meer kansen om uiteenlopende achtergestelde groepen te verbinden

Erken dat mensen met een licht verstandelijke beperking een goede vriend kunnen zijn of dat hobby's zin geven aan hun bestaan. Waardeer hen daar ook in. Het klassenperspectief nieuw leven inblazen, kan helpen. Maar het is niet voldoende en ook niet per se samenbindend.

Het zou helpen als de verzorgingsstaat maatschappelijke vraagstukken niet meer te lijf ging met steeds nieuwe labels, om zo steeds verder bij te dragen aan nieuwe beleidscategorieën met nog verfijnder identiteiten. Dat scheelt ook in de beleidsnotafabricage. Het hebben van levensproblemen zou voldoende moeten zijn om aanspraak te maken op ondersteuning. Waarom zou iemand eerst gediagnosticeerd moeten worden met een licht verstandelijke beperking? Geen werk, weinig vrienden, verstoorde familierelaties – is dat niet voldoende voor hulp en steun? Rehabilitatie van het klassenperspectief is voor deze verregaande labeling een beperkte remedie. Het concept 'bestaanszekerheid' biedt meer kansen om uiteenlopende achtergestelde groepen te verbinden. Ook 'bestaanszekerheid' is een begrip met een lange geschiedenis. Het gaat niet alleen over financiële zekerheid; het gaat ook over contacten en zelfontplooiing. Dat afstoffen, lijkt meer de moeite waard.

Verbinden

Over hoe de bestaansonzekereren zich met elkaar kunnen verbinden, gaat de laatste film van Ken Loach, *The Old Oak*. De verpauperde arbeidersklasse van een doodarm oud-mijnwerkersstadje en daar gehuisveste Syrische vluchtelingen weten zich uiteindelijk met elkaar te verbinden. Hun gedeelde bestaansonzekerheid en hun gevecht om erkenning, respect en een menswaardig bestaan brengt hen bij elkaar.

Monique Kremer is hoogleraar Actief Burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam en voorzitter van de Adviesraad Migratie. **Radboud Engbersen** is expert sociale basis bij Movisie.

PHILOMENA ESSED – ALLEDAAGS RACISME

Vroeger vernieuwend en miskend, nu nog steeds actueel

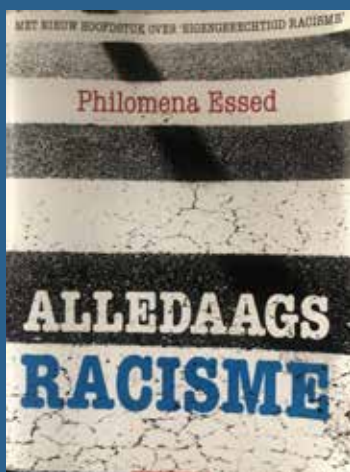
Philomena Essed is de grondlegger van het antiracisme-gedachtegoed in Nederland. Haar werk *Alledaagse racisme* uit 1984 is nog steeds verplichte kost voor iedereen die in het sociaal domein werkt. En vooral ook nu, vindt Samira Shadid van lectoraat Youth Spot van de Hogeschool van Amsterdam.

Veertig jaar geleden zorgde de toen 29-jarige antropologe Philomena Essed voor grootse ophef met haar boek *Alledaags racisme*. Daarin beschrijft ze op zeer indringende wijze de ervaringen van zwarte vrouwen die op alledaagse basis te maken krijgen met racisme in Nederland en Amerika. Essed voerde hiervoor gesprekken en kreeg inzicht in de subtiele vormen van racisme in de samenleving en de wijze waarop zwarte vrouwen hiermee omgaan. Wat naar voren kwam, was dat de vrouwen regelmatig werden geselecteerd in winkels om hun tas te inspecteren, lastiggevallen werden in het openbaar vervoer of vernederd werden door collega's. Esseds werk liet en laat ons inzien dat racisme als systeem in de haarvaten van de samenleving aanwezig is, soms onopvallend en subtiel, maar structureel en dagelijkse kost.

Vernieuwend

Het werk van Essed was bovendien vernieuwend, zeker in die tijd. Zoals ze zelf beschrijft, bogen sociaal wetenschappers zich toen 'vooral over medeburgers van kleur, maar nauwelijks door hen of vanuit hun visie op volgens hen belangrijke gebeurtenissen. Daarbij worden zij hoofdzakelijk gezien als probleemgroep, die problemen heeft, dan wel deze veroorzaakt.' Essed gaf wetenschappelijke ruimte aan zwarte mensen voor hun geleefde ervaringen en problematiseerde juist het Nederlandse witte zelfbeeld dat tolerant zou zijn jegens mensen van kleur. Esseds werk behoort daarmee terecht tot een van de belangrijkste racisme-kritische publicaties in de jaren tachtig. Hoewel Essed in de recent uitgebrachte NTR-2Doc-documentaire over haar werk expliciet benadrukt niet als een icoon beschouwd te willen worden, is het essentieel haar bijdragen op zowel wetenschappelijk als maatschappelijk gebied publiekelijk te erkennen. Maar hoe geef je de juiste erkenning aan iemand die een lange periode is miskend? Zo waren de reacties

die volgden op *Alledaags racisme* en haar vervolgwerk *Inzichten in alledaags racisme* in de jaren tachtig en negentig allesbehalve mals. Essed werd in *NRC* beschreven als een warhoofd, omdat zij in haar werk allerlei stellingen zou formuleren die onvolgende onderbouwd zouden zijn. Daartegen moest worden opgetreden, zo was de stemming.

Philomena Essed (2018). *Alledaags racisme*. Heruitgave met een nieuw hoofdstuk over 'eigengerechtig racisme', 320 p., Van Gennep.

In twijfel getrokken

Ook de relevantie van het bespreken van racisme in Nederland werd continu in het wetenschappelijk en maatschappelijk discours in twijfel getrokken. In het voorwoord van de heruitgave van *Alledaags racisme* beschrijft Essed deze tijd als een periode waarin de kritiek leidde tot het gevoel van monddood maken onder mensen die actief waren in de strijd tegen racisme, onder wie wetenschappers. Essed vertrok in 2005 naar Amerika, naar eigen zeggen voor de liefde, waar zij tot op de dag van vandaag hoogleraar is in Critical Race, Gender en Leadership Studies aan de Antioch University in Ohio en allerlei indrukwekkende boeken en artikelen heeft geschreven.

Veertig jaar na publicatie blijkt het werk van Essed nog steeds een belangrijke inspiratie

te zijn voor de tweede golf van antiracistisch geluid. In de afgelopen jaren hebben actiegroepen, waaronder Kick-out Zwarte Piet, maatschappelijke bewegingen zoals Black Lives Matter en tal van initiatieven uit het maatschappelijk middenveld onvermoeibaar gestreden tegen racisme, waardoor dit onderwerp steeds vaker centraal staat in zowel maatschappelijke als wetenschappelijke discussies.

Scherp blijven

Tegelijkertijd ben ik allerm minst hoopvol, omdat de PVV nog rijkelijk zegevierde tijdens de verkiezingen. Vooral wanneer populistische partijen zoals de PVV de overhand krijgen, is het van cruciaal belang voor sociaal werkers, studenten en wetenschappers om zich te verdiepen in het werk van Essed en andere pioniers op het gebied van antiracisme. Dat is een van de meest doeltreffende manieren om scherp te blijven op de gevolgen van de verkiezingsuitslag voor de meest gemarginaliseerde groepen in de samenleving.

Samira Shadid is junior onderzoeker van lectoraat Youth Spot aan de Hogeschool van Amsterdam.

Sinds 2007 blaast thuiszorgorganisatie Buurtzorg oude principes weer modern leven in, met behulp van informatie-technologie. Buurtzorg-bestuurder Jos de Blok, ooit begonnen als wijkverpleegkundige in Bemmelen: ‘We moeten toe naar een vorm van uitkomstgerichte bekostiging.’

BUURTZORG-BESTUURDER JOS DE BLOK OVER ZORGVERNIEUWING

Terug naar Bemmelen... en vooruit

Jos de Blok (1960) schrikt niet terug voor stevige uitspraken. Dat maakt hem voor velen inspirerend en voor anderen, veelal vertoevend in de hogere regionen van de zorgbeleid-wereld, een eigen-gereide dwarsdenker. Niemand kan echter om de oprichter van Buurtzorg heen.

In ruim vijftien jaar heeft hij met Buurtzorg een vitale organisatie neergezet met 14.000 medewerkers; 9000 werken er in zo'n 1500 Buurtzorg-teams (wijkverpleging) en 5000 in zo'n 450 Buurtdiensten-teams (huishoudelijke zorg), met een omzet van bijna ruim 400 miljoen euro.

‘We zijn qua kennis en ervaring alleen maar achteruitgegaan’

Hij is meermalen gelauwerd als beste werkgever – best bijzonder voor iemand die zich bij voorkeur als antimanager presenteert. En als het gaat om innovatie

van de zorg valt vrijwel altijd zijn naam.

Zelf vindt hij dat hij eigenlijk niet zoveel nieuws vertelt. Hij put voor zijn visie uit de periode waarin hij als wijkverpleegkundige aan de slag ging, in de jaren tachtig. Sindsdien – hij laat geen gelegenheid voorbijgaan om het zijn gehoor in te peperen – is er in het denken en organiseren van zorg en welzijn eigenlijk weinig winst geboekt. Sterker: ‘We zijn qua kennis en ervaring alleen maar achteruitgegaan.’

Het Wit-Gele Kruis

Afgeknapt op een economiestudie – ‘pure commerciële bedrijfskunde, vooral marketing’ – koos Jos de Blok begin jaren tachtig voor een opleiding waarvan hij zeker was dat het over mensen ging: hbo Verpleegkunde in Nijmegen. Al tijdens zijn studie deed hij ervaring op in de ziekenhuisverpleging en inrichtingenzorg. Maar toen hij klaar was, solliciteerde hij in zijn woonplaats Bemmelen bij het Wit-Gele Kruis, een katholieke vereniging verantwoordelijk voor gezinszorg en wijkverpleging.

Jos de Blok: 'Bijna overal waren er verpleegkundigen die niet anders deden dan cijfers invullen in het systeem, ze werden de "rekenzusters" genoemd.'

Hij kwam terecht in een klein team van zes of zeven mensen. 'We opereerden als generalisten, hoewel niemand dat toen zo noemde. Het was vanzelfsprekend dat we op zoveel mogelijk aan de zorg gerelateerde vragen initiatief namen. We deden alle zorg in Bommel bij mensen thuis, alle verpleegkundige handelingen die nodig waren. Maar we verzorgden met huisartsen ook de zuigelingen-zorg en de consultaties. We organiseerden voorlichtings-avonden over kwesties die speelden. Bijvoorbeeld als er een aantal mensen was overleden, organiseerden we een avond over rouwverwerking. Maar het kon ook over valpreventie gaan.'

'Het ging niet alleen om verzorgen, maar vooral ook over het sociale'

'We werkten bij voorlichting of preventieactiviteiten dan weer samen met huisartsen, dan weer met maatschappelijk

werkers. Die kenden we ook allemaal. Met hen vergaderden we één keer per maand, waar ook soms de pastoor bij aanschoof. We brachten lotgenoten met elkaar in contact. We waren voortdurend met projecten in de weer, om aandacht te geven aan preventie, maar ook om mensen erbij te betrekken.'

Had je dat ook zo op de opleiding geleerd?

'Jazeker, er was toen in de opleiding veel aandacht voor de positie als professional ten opzichte van de omgeving waarin je opereert en voor het herstelvermogen en zelfzorgvermogen dat in die omgeving of bij de cliënten aanwezig is. Het ging niet alleen om verzorgen, maar vooral ook over het sociale, ook het mobiliseren en activeren van wat mensen zelf en met elkaar konden doen. Niet in de zin van zoveel mogelijk *overlaten* aan de mensen zelf – de ondertoon waarmee nu over zelfredzaamheid wordt gesproken – maar veel meer om het mogelijk te maken door kennis te leveren, door mensen te begeleiden. Daardoor kon de zorg ook in veel gevallen na verloop van

tijd worden afgebouwd. Dan konden mensen het zelf, of was er een vrijwilliger of een familielid. Dat was ook een uitgangspunt.'

Het klinkt bijna paradisijselijk?

'Nou ja, ik zie die eerste jaren nog steeds als een hoogtepunt. Het was een cultuur die een beroep deed op je talenten en kwaliteiten. Je had als professional de regie over je eigen werk, je kon zelf initiatieven nemen. Tegelijkertijd was je kritisch op elkaar. Je leerde van elkaar.'

'Essentieel was dat professionals de zorg niet moeten monopoliseren'

'Dat kon omdat je ook een overkoepelende visie met elkaar deelde. Een visie op een maatschappelijke gezondheidszorg die niet gefocust is op individuele zorgvragen en medische oplossingen, maar die in het professioneel denken en doen ruimte creëert voor de context, de omgeving, voor achtergronden, voor preventie.

Essentieel in die visie was dat professionals de zorg niet moeten monopoliseren, maar de zorg moeten delen of waar mogelijk uit handen geven aan mensen zelf, aan hun naasten of andere betrokkenen.'

Vernieuwingsproject Oekraïne

Die soepele vorm van samenwerking werd echter vanaf midden jaren negentig steeds meer uit zijn verband gerukt. Het marktdenken deed zijn intrede, gepersonifieerd door bestuurders die vooral in bedrijfskundige modellen dachten, gangbare handelingen werden steeds fijner gedefinieerde producten, waar aparte tarieven voor kwamen; lokaal verankerde organisaties werden in een schaalvergrotingsproces onderdeel van grote regionaal of zelfs bovenregionaal opererende zorgondernemingen die steeds meer managementlagen kenden.

Waar het zorgnetwerk in Bemmelse in de jaren van De Blok functioneerde met zo'n twaalf professionele zorgverleners, onder wie huisartsen en wijkverpleegkundigen, was dat aantal na de eeuwwisseling zo ongeveer vertienvoudigd, met een navenante stijging van de kosten die daarbij horen.

'Vanaf het midden van de jaren negentig gaan de kosten spectaculair groeien'

Jos de Blok vertelt het met enig sarcasme: 'Als je naar CBS-cijfers kijkt, dan zie je in de jaren zeventig, tachtig een heel gestage ontwikkeling, en dan vanaf het midden van de jaren negentig zie je een knak in de lijn en gaan de kosten spectaculair groeien. Alle verhalen over efficiency ten spijt.' Niet lang na de eeuwwisseling raakt De Blok betrokken bij een vernieuwingsproject in Oekraïne, waar hij in de regio Odessa een eerstelijnsorganisatie opzet. Eigenlijk

introduceerde hij daar het Bemmelse model: een eerstelijnsnetwerk, steunend op de driehoek huisarts, wijkverpleging en sociaal werk. Het werd een succes. Het Odessa-experiment werd landelijk beleid in Oekraïne.

Informatietechnologie

Deze Oekraïense ervaring heeft zeker een rol gespeeld bij de oprichting van Buurtzorg in 2007. Het sterkte hem in de overtuiging dat hij in organisatorisch opzicht wat in zijn mars had. Maar dat was onvoldoende om de stap naar Buurtzorg te kunnen zetten. Daarvoor was iets innovatievers nodig.

De Blok: 'Het was 2005, de tijd dat Facebook opkwam. Met vier mensen zaten we avonden te praten hoe we nu een platte organisatie zouden kunnen laten groeien door daarvoor de meest bruikbare informatietechnologie in te zetten. In de eerste plaats functioneel voor verpleegkundigen, voor hun werk, maar ook om hen te ontlasten van administratieve taken die door die software zo eenvoudig en minimaal mogelijk volbracht zouden moeten worden. En – heel belangrijk – een systeem waar iedereen met elkaar kennis kon delen. Dus als iemand in de ene gemeente een vraag had, dat iemand uit een andere stad met kennis van zaken die vraag kon beantwoorden.'

Rekenzusters

Omdat ze geen bedrijf konden vinden dat zo'n platform kon bouwen, heeft het viertal zelf een bedrijf opgericht. 'Dat bedrijf moest de software ontwikkelen die ons andere verhaal over de organisatie van wijkverpleging, van thuiszorg zou kunnen gaan ondersteunen, en bovendien eenvoudig opschaalbaar en toekomstbestendig was.'

'Wij zeiden dat Buurtzorg hetzelfde werk met veel minder uren zou kunnen verrichten'

Het digitale Buurtzorgweb en maatwerksoftware vormden het fundament waarop Buurtzorg zich vanaf 2007 razendsnel kon ontwikkelen. De Blok: 'We trokken zorgkantoren over de streep door aan te sluiten bij hun economische en bedrijfskundige redeneringen. Wij zeiden dat Buurtzorg hetzelfde werk met veel minder uren zou kunnen verrichten. Een aantal zorgverzekeraars had daar wel oren naar. En vrij snel werd duidelijk dat wij dat ook konden waar maken. Dat trok veel aandacht. Het Buurtzorg-alternatief begon als een lopend vuurtje rond te gaan in de wereld van wijkverpleegkundigen.

Steeds vaker zat ik ergens in het land in een huiskamer of in een zaaltje met vijf, tien, soms wel twintig wijkverpleegkundigen te praten over de vraag: wat vind je nu belangrijk in je vak, hoe zou je het willen organiseren? Vrijwel altijd was er dan een moment dat iemand vroeg: "Zijn we dan verlost van al die managers?" Bijna overal waren er verpleegkundigen die niet anders deden dan cijfers invullen in het systeem, die kwamen nergens meer, ze werden de "rekenzusters" genoemd. Zo ver was het vak afgedwaald.'

Euforische gesprekken

'Dat waren euforische gesprekken, soms had ik het idee dat ik bij een spirituele avond was geweest. Het besef dat je terug kunt naar je eigen wereld. Dat kwartje viel heel snel, en vaak meldden mensen al de volgende ochtend dat ze wilden meedoen en dan gingen er vijf tot tien mensen aan de slag. En zo verspreidde Buurtzorg zich als een soort olievlék.'

'Wat enorm heeft geholpen, was dat staatssecretaris Jet Bussemaker ervoor ging'

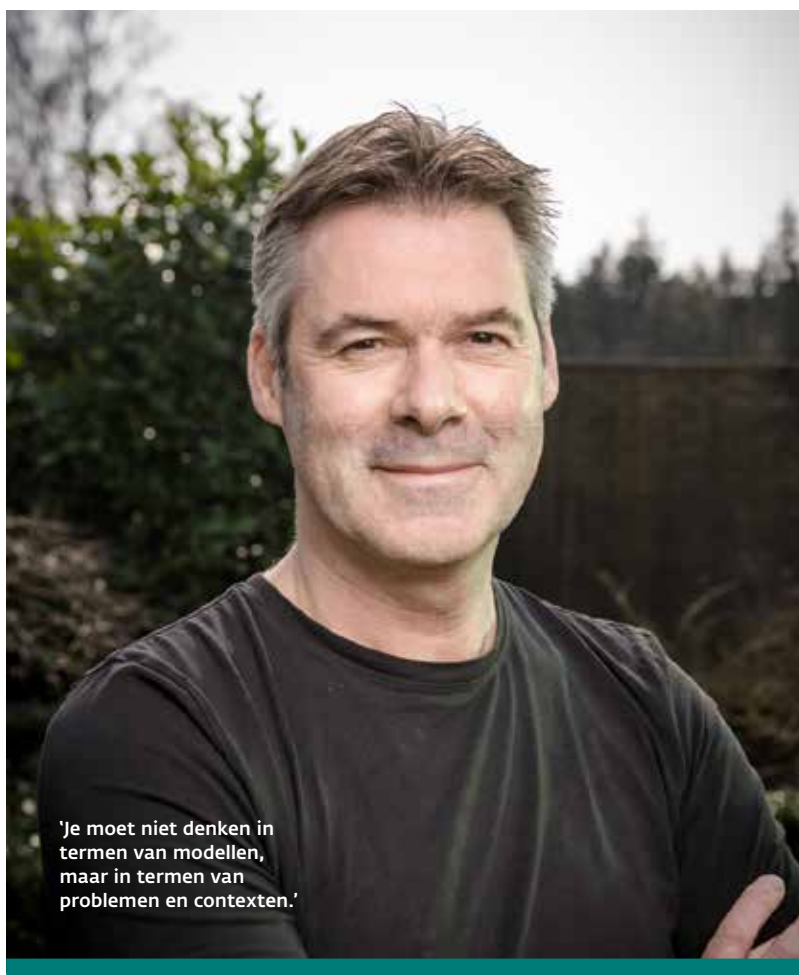
De Buurtzorg-filosofie van zelforganiserende teams in een platte netwerkorganisaties die niet kreunden onder managementlagen vond ook al snel gehoor in politiek Den Haag. De Blok: 'Wat enorm heeft geholpen, was dat staatssecretaris Jet Bussemaker ervoor ging. Ze liep mee en zag dat bij een Buurtzorg-team alles veel soepeler ging, juist ook omdat naasten zelf de regie konden voeren. Haar politieke steun leidde ertoe dat zorgkantoren en zorgverzekeraars niet langer om ons heen konden.' Als in 2009 de grens van honderd teams wordt doorbroken,

meldt De Blok in *Zorgvisie*: 'De overhead is overigens niet toegenomen: zes medewerkers op het hoofdkantoor in Almelo en vier coaches die ieder 25 teams ondersteunen.' In 2010 is meer dan de helft van alle wijkverpleegkundigen in dienst van Buurtzorg Nederland.

Het succes van Buurtzorg gaat niet alleen over een slimme organisatie van de wijkverpleging. Het is ook niet louter het succes van de slimme ondernemer die Jos de Blok zonder twijfel is. Het gaat over iets wat een veel wijdere betekenis heeft, misschien zelfs wel universeel. Het Buurtzorg-concept heeft inmiddels in 25 landen voet aan de grond gekregen, vaak in omstandigheden (Japan, China, Taiwan) die niet te vergelijken zijn met de hoogontwikkelde Nederlandse verzorgingsstaat.

Sociale psychiatrie

In Nederland wint het Buurtzorg-model ook terrein binnen de geestelijke gezondheidszorg en de jeugdzorg. Terreinen die de afgelopen decennia zijn bezet door alsmaar uitdijende instellingen, verzamelhuizen van specialistische zorg die steeds verder weg zijn komen te staan van de dagelijkse leefwereld van mensen. Instellingen zonder thuisgevoel, waar je naartoe wordt verwezen en waar de toegang wordt bewaakt door vaak wisselende gezichten die gespecialiseerd zijn in intakes, indicaties en wachtlijsten.

'Je moet niet denken in termen van modellen, maar in termen van problemen en contexten.'

Net zoals Jos de Blok zich als wijkverpleegkundige in de jaren negentig steeds unheimischer voelde in de thuiszorgmammoets, zo zijn er ook steeds meer professionals in deze takken van zorg die vinden dat ze hun vak niet goed kunnen uitoefenen. Dat organisaties bepalend zijn voor wat ze doen, en niet de mensen die geholpen moeten worden.

Dat geldt in ieder geval voor de geestelijke gezondheidszorg, waar psychiater Nico Moleman, voormalig rijdend psychiater in Amsterdam, met Jos de Blok in gesprek raakte. Hij was op zoek naar een hernieuwde vorm voor de sociale psychiatrie – eropaf, opererend in de sociale omgeving van mensen in plaats van in spreekkamers.

Dat leidde in 2013 tot de oprichting van Buurtzorg T – waarbij de ‘T’ staat voor thuis in de psychiatrie. Inmiddels kent Buurtzorg T zo’n zeventig teams van gemiddeld zeven behandelaars, onder wie in ieder geval een psychiater. Ze blazen de sociale psychiatrie, een praktijk die in de declaratiecultuur van de ggz steeds verder is gemarginaliseerd, nieuw leven in. Met de Buurtzorg-filosofie van autonome teams met een generalistische insteek, en een goede mix van psychiaters (die met de fiets op bezoek gaan), psychiatrisch verpleegkundigen en maatschappelijk werkers, lukt dat op een flink aantal plaatsen heel goed.

Sociale wijkteams

Jos de Blok is natuurlijk niet de enige die een alternatief zocht voor de verbureaucratiseerde en verkokerde organisatievormen in de sfeer van zorg en welzijn. Dat was ook het uitgangspunt van frontlijnteamen waarmee in 2008 in Leeuwarden en Enschede werd geëxperimenteerd.

‘De gezondheidszorg was geen markt, dat is ervan gemaakt’

In die teams werden verschillende sociaal professionals in een generalistisch wijkteam bijeengebracht. Net zoals Buurtzorg sprak dat tot de verbeelding, zelfs in die mate dat zeker na de decentralisaties van de Wmo, de Jeugdwet en de Participatiewet vrijwel alle gemeenten tot het installeren van sociale wijkteams besloten.

Jos de Blok zag het gebeuren... en misgaan. ‘Het idee “zet mensen bij elkaar en de problemen in een wijk worden wel opgelost”, dat is de verkeerde volgorde. Natuurlijk is de onoverzichtelijkheid en de stroeve samenwerking een probleem. We hebben dertig jaar lang alles in stukjes opgeknipt. We hebben er producten van gemaakt, geleverd door steeds meer verschillende disciplines. Dan is het naïef om te denken dat we de geschiedenis uitvegen als we die mensen nu maar bij elkaar brengen. Zo werkt het niet. Je moet niet denken in termen van modellen, maar in termen van problemen en contexten. Wat is er in een gebied aan de hand, welke kennis van mensen is er aanwezig, wat moet eraan toegevoegd worden en hoe kunnen zij daar gezamenlijk inspanningen voor leveren? Ik vind het een stap achteruit, het is – een paar goede uitzonderingen daargelaten – een model vanuit de bestuurlijke kokers, uitgestreken over wijken.’

Ruimte maken voor vakmanschap

Jos de Blok zou het liefst alle sporen uitwissen van het bedrijfskundige, bestuurlijke en commerciële denken in de gezondheidszorg. ‘Als we kijken naar de geschiedenis van de laatste dertig, veertig jaar dan ligt een groot gedeelte van de oplossing in het terughalen van principes die we in het verleden toepasten. De gezondheidszorg was geen markt, dat is ervan gemaakt.

We moeten weer ruimte maken voor vakmanschap, voor samenwerking in plaats van concurrentie. We moeten weer leren omgaan met gezondheidsvragen op de manier die in de jaren tachtig als maatschappelijke gezondheidszorg werd aangeduid, waarbij de zorg niet alleen het domein is van instituties, maar van de samenleving, van professionals samen met mensen, die wonen in overzichtelijke gebieden.’

‘We financieren nu zorg op basis van indicatiestellingen en volumes, niet op de uitkomst’

‘Start op het grondvlak van de samenleving, zie buurten als ecosystemen waar al heel veel (historische) kennis, dynamiek en patronen aanwezig zijn. Kijk er veel meer naar met een sociologische en antropologische blik. En sluit met de inzet en organisatie van zorg daarop aan.’

Wordt het dan niet overal anders en dus onbestuurbaar?

‘Nee hoor, maar je moet wel de financiering op een andere leest schoeien. We financieren nu zorg op basis van indicatiestellingen en volumes, niet op de uitkomst, op het resultaat. Daar pleiten wij voor de bekostiging van wijkverpleging al jaren voor. Met zorgverzekeraars als VGZ zijn we nu ook echt stappen aan het zetten.

Via onze registratiesystemen kunnen we heel goed bijhouden hoe we zoveel mogelijk zelfredzaamheid bewerkstelligen, wat daarbij de rol van het netwerk is en hoe dat zo goed mogelijk in stand gehouden kan worden. Als je met die drie aandachtspunten werkt en dat kwantitatief en kwalitatief onderzoekt, wat we de komende jaren met een aantal universiteiten gaan doen, dan bouw je kennis op over wat nodig is en wanneer je wat moet doen. Zo ontstaan er nieuwe standaarden. Dan weet je bij mensen die lijden aan dementie wat je in welke fase voor welke resultaten ongeveer moet doen en welke capaciteit je daarvoor nodig hebt om dat goed te doen. Dat is een vorm van uitkomstgerichte bekostiging. Daar zullen we naartoe moeten. Het is de enige route om bij schaarste van middelen en personeel toch passende en zinnige zorg te organiseren. Als je die weg niet inslaat, moet je gaan schrappen in het pakket, moet je de zorg gaan verschromen, en dat wil eigenlijk niemand.’

┆ **Jos van der Lans** is cultuurpsycholoog en publicist.

Heen en weer

Maatschappelijke problemen hebben een blijvend karakter. Wie zich daarover als sociaal werker structureel verbaast, verergert zogenoemd pendulebeleid. Margo Trappenburg legt uit.

In het mooie proefschrift van Sharon Stellaard constateert de onderzoekster dat in de jeugdzorg dezelfde fouten eindeloos worden herhaald. Beleidsnota's die werden geschreven in 2023 hadden ook twintig of dertig jaar eerder gepubliceerd kunnen zijn. Jos van der Lans betoogde in een eerdere column voor het Tijdschrift voor Sociale

Vraagstukken al eens hetzelfde: bij het opruimen van zijn boekenkast signaleerde ook hij een eindeloze herhaling van zetten: van meer nadruk op preventie naar angst voor de medicalisering van het leven die dat met zich mee zou kunnen brengen.

Van paternalisme naar angst voor betutteling en weer terug. Van integrale, generalistische hulpverlening naar gespecialiseerde hulp door deskundigen en weer terug.

Schaduwzijden

Dit verschijnsel heet 'pendulebeleid' als het gaat om landelijke of lokale regels en richtlijnen. Als het gaat om plannen van het bestuur in je eigen organisatie, spreken we van 'pendulemanagement' (van zelfsturende teams naar een extra managementlaag en weer terug; van meer naar minder administratie en weer terug).

Pendulebeleid en -management zijn verschijnselen waar iedereen die geen manager of beleidsmaker is horendol van wordt. De hoop op menige werkvloer is dat je de pendule ergens in het midden kunt stopzetten: accepteer dat elk systeem schaduwzijden heeft en beschouw die niet als fouten die we zouden kunnen uitbannen.

Paternalisme heeft nadelen, terughoudend hulp bieden uit angst voor betutteling ook; integrale hulp heeft voor- en nadelen, voor specialistische hulp geldt hetzelfde. Dat mag geen reden zijn om de aanpak telkens 180 graden te draaien. Naast de terechte aversie tegen pendulebeleid en -management,

lees ik in beschouwingen over de recente geschiedenis van de hulpverlening echter ook vaak een soort moedeloosheid: dat het nog steeds niet mogelijk is gebleken om probleem x of y voor doelgroep a tot en met f de wereld uit te helpen. We helpen al zo lang, er zijn al zo veel actieplannen gemaakt en er is nog steeds dakloosheid, jeugdcriminaliteit, verslaving. Er zijn nog steeds verwaarloosde kinderen en jongeren, er is nog steeds armoede en mensen kampen nog steeds met schulden.

Blijvend karakter

We doen iets fout, lijkt de portee van deze observaties, en dat lijkt me aperte onzin. Wat geldt voor vele andere professies,

geldt ook voor sociaal werk: er komen altijd nieuwe cliënten. Er zijn voor advocaten altijd nieuwe rechtzoekenden die moeten worden verdedigd, verpleegkundigen krijgen altijd weer nieuwe patiënten en voor docenten bestaat het werkende leven uit een eindeloze reeks nieuwe leerlingen die

Iedereen die geen manager of beleidsmaker is, wordt horendol van pendulebeleid en -management

zij moeten leren lezen, schrijven en rekenen.

Zoals er altijd nieuwe kinderen zijn die nog niet kunnen lezen, zo zullen er altijd mensen zijn die kampen met verslaving aan drank, drugs of medicijnen. Er zullen altijd kinderen zijn die thuis worden verwaarloosd of veel te hard worden aangepakt. Er zullen altijd mensen zijn met een licht verstandelijke beperking voor wie het leven structureel te ingewikkeld is. Er zullen altijd nieuwe mensen hun baan kwijtraken, en werkloosheid kan leiden tot financiële problemen, relatieproblemen en toestanden met de kinderen. Er zullen altijd huurders zijn die hun inkomen vergokken, voor wie vervolgens huisuitzetting dreigt. Er zullen altijd mantelzorgers zijn die bezwijken onder de taak waar zij in zijn gerold en waar ze niet meer vanaf komen.

Maatschappelijke problemen hebben een blijvend karakter, en wie zich daar als sociaal werker structureel over verbaast, verergert het pendulebeleid: die suggereert dat problemen kunnen verdwijnen als ze maar anders worden benaderd. Menig hulpverlener heeft op school geleerd dat hij of zij zichzelf overbodig moet maken. Dat mag een werkbare en verstandige opdracht zijn in individuele situaties: voor deze cliënt, met dit probleem. Maar dat geldt niet en dat zal niet gaan gelden voor de beroepsgroep als geheel. Die wordt nooit overbodig.

SOCIALE ACTIVERING

Erfgoed biedt kansen voor sociaal werkers

Het verleden kan een grondstof vormen voor participatie, activering, verhalen of gemeenschapsvormen – allemaal doelstellingen waarmee sociaal professionals in de weer zijn. Maar dan moet die grondstof wel ontgonnen worden, schrijft Jeroen Overweel van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Zorginstelling Reinaerde exploiteert Fort Werk aan de Korte Uitweg in Houten.

Fort Werk aan de Korte Uitweg, kortweg Fort WKU, in Houten wordt sinds 2015 geëxploiteerd door de zorgorganisatie Reinaerde. Zo'n dertig mensen met een verstandelijke beperking en/of een psychische kwetsbaarheid onderhouden het fort en de omgeving ervan. Dat is nogal wat, vooral in de zomer, want je kunt in en om Fort WKU kamperen, vergaderen, een rondleiding volgen, kano's huren... De inkomsten uit de activiteiten en de dagbestedingsbudgetten van de deelnemers financieren deels de exploitatie.

Jan Vos is er begeleider. 'Wij vragen aan alle deelnemers wat ze willen doen en wat ze willen ontwikkelen. Voor de een gaat het vooral om een goed dag-nacht-ritme, de ander wil leren omgaan met een bosmaaier of wil leren bedienen. Er zijn mensen die hier op het fort een hovenierscertificaat hebben gehaald en nu betaald werk hebben.'

Het fort is onderdeel van de Hollandse Waterlinie. Met hun werk dragen al deze mensen bij aan het behoud van UNESCO Werelderfgoed. Ze zijn trots op hún fort en ze voelen zich er goed bij. Omgekeerd vaart het erfgoed er wel bij.

Verdrag van Faro

Wat heeft deze bijzondere historische plek te maken met de nieuwe aandacht voor de geschiedenis van het sociaal domein, waarvoor in dit magazine wordt gepleit? Heel veel, omdat die nieuwe belangstelling een uitgelezen kans biedt om de erfgoedwereld en de wereld van sociale dienstverlening bij elkaar te brengen. Want tot nu toe zijn deze twee werelden nogal van elkaar gescheiden.

Het Verdrag van Faro roept op om erfgoed in de brede betekenis als voedingsbron te gebruiken voor sociale activering. Het verdrag is genoemd naar de Portugese plaats waar het is opgesteld. Het stelt mens en maat-

schappij op de voorgrond in zijn relatie tot erfgoed. Met de inzet van toegewijde professionals is in Nederland hoogkwalitatieve erfgoedbescherming opgetuigd. In die ontwikkeling is het erfgoed als zodanig echter het belangrijkste geworden. Het conserveren van het erfgoed stond voorop. Wat mensen ermee zouden kunnen, hoe het in de actualiteit mogelijk tot leven kon worden gebracht, deed er lange tijd minder toe.

Erfgoed is een vorm van sociaal kapitaal voor hen die wel wat steun kunnen gebruiken

Die houding wilde men in Faro doorbreken. Je hebt, aldus de filosofie achter het verdrag, recht op toegang tot erfgoed om er je eigen betekenis en waarde aan te geven. Juist om die reden stimuleert 'Faro' dat cultureel erfgoed in het sociaal domein als hulpbron wordt gezien. Erfgoed is een vorm van sociaal kapitaal voor hen die wel wat steun kunnen gebruiken bij welzijn en gezondheid (en met en door hen)*.

Dat is precies het verhaal achter Fort WKU. De historische plek biedt werk aan mensen die dat niet zo gemakkelijk verwerven. Zij zorgen voor het fort, en het fort geeft hun trots en zinvol werk terug. Zij geven aan het fort een hedendaagse betekenis, ze wekken het in zekere zin tot leven. Voor sommigen van hen werkt het zelfs als een springplank om de overstap te maken naar de 'reguliere' arbeidsmarkt. Het effect reikt echter nog verder. Ook de omliggende buurt wordt nadrukkelijk betrokken bij de activiteiten in en rondom het fort. Het erfgoed draagt zo bij aan een sterkere lokale gemeenschap.

Zoeken en uitproberen

De afgelopen jaren heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed samen met het erfgoedveld onderzocht wat het Verdrag van Faro betekent voor Nederland. Onderdeel daarvan was het verzamelen van voorbeelden van het gebruik van erfgoed in het sociaal domein.

- Vanuit de stichting Feest van Herkenning bezoeken vrijwilligers ouderen met beginnende dementie met een themakoffer vol oude gebruiksvoorwerpen uit Zeeuwse musea. Ze prikkelen de ouderen herinneringen op te halen en verhalen te vertellen.
- In haar expositie *Vertel me alles* bracht kunstenaar Negin Zendegani verhalen samen van ouderen die tijdens de Tweede Wereldoorlog uit Arnhem moesten vluchten en mensen die recent een oorlogssituatie in hun thuisland zijn ontvlucht. Naast de trauma's zijn er vaak slechts de herinneringen die ze aan de oorlog hebben overgehouden. Het delen daarvan ondersteunt en heelt.
- Ambacht Noordwolde blaast het rietvlechtverleden van de streek nieuw leven in door het ambacht door te geven aan jonge mensen die langdurig in een uitkeringssituatie zitten of licht verstandelijk beperkt zijn. Het Nationaal Vlechtmuseum is erbij betrokken en verder iedereen in Noordwolde die geïnteresseerd is. Het project versterkt de gemeenschap.

Grondstof voor participatie

Het zijn voorbeelden waarbij erfgoed tot leven komt en de grondstof vormt voor participatie, activering, verhalen of gemeenschapsvormen – allemaal doelstellingen waarmee sociaal werkers in de weer zijn. Toch is het een terrein dat nog ontgonnen moet worden. Het gebruiken van erfgoed, het op zoek gaan naar verhalen, deze met elkaar delen, is iets wat in het register van welzijnswerkers of sociaal werkers een plek moet krijgen.

Neem *Welzijn op recept* als voorbeeld. Dat is een succesvolle en zich nog steeds uitbreidende interventie. In plaats van steeds opnieuw met somatische klachten bij de huisarts te komen, wordt met deze interventie gepoogd om samen met een sociaal werker / welzijnswerker activiteiten te ontwikkelen die positief bijdragen aan het welbevinden. Erfgoedactiviteiten zijn, zo leert de ervaring, daarvoor heel geschikt, maar zijn in het aanbod van *Welzijn op recept* nog niet echt opgenomen.

Het verzamelen van verhalen en het verder brengen van tradities en gebruiken – vormen van erfgoedbeoefening – kunnen prima gekoppeld worden aan sociaal-maatschappelijk werk. Maar dan moeten professionals in het sociaal domein er wel gevoel voor ontwikkelen. Het kan op tal van manieren hun werk verrijken. Gemeenten organiseren bijvoorbeeld hun sociale dienstverlening steeds meer via sociale wijkteams in gebieden, in buurten en wijken. Dat zijn doorgaans gebieden met een geschiedenis, waar bewoners zelf hun 'plekken van betekenis' kunnen aanwijzen. Stadsarchieven kunnen daarvoor materiaal leveren. Verhalen kunnen verzameld worden. Dat kan functioneel zijn om mensen in buurten tot elkaar te brengen, het creëert gemeenschappelijkheid. Actief omgaan met erfgoed kan dan gaan werken als zuurstof voor *community building*.

Op weg naar Faro

Zo kan het sociaal domein het erfgoeddomein binnentreden. Maar om die entree te stimuleren, is het ook nodig dat de erfgoedwereld het sociaal domein opzoekt en uitdaagt. Dat is precies wat het Verdrag van Faro voor ogen heeft. Voor Nederland is dat vertaald in de Faro Uitvoeringsagenda, waarvoor ook financiering beschikbaar is gekomen. De verwachting is dat Nederland het Faro-verdrag in het voorjaar van 2024 definitief zal ondertekenen. Dat zal nog nadrukkelijker een impuls geven om erfgoedkennis actief naar buiten te brengen en via kennisoverdracht en het oprichten van lerende netwerken ook sociaal professionals de erfgoedwereld in te trekken. Het Faro-team van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed roept mensen die betrokken zijn bij het sociaal domein op zich met de Faro Uitvoeringsagenda te gaan bemoeien en daadwerkelijk mee te doen.

Jeroen Overweel is programmamedewerker Faro-team van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Meer informatie via faro.cultureelerfgoed.nl of faro@cultureelerfgoed.nl. Samen met de Canon sociaal werk organiseert de Rijksdienst een symposium over de relatie tussen erfgoed en sociaal domein.

NOOT * Meer hierover in: Simons, Wilma, 'Samen maatschappij zijn'. *De sociale waarde van erfgoedparticipatie*, www.cultureelerfgoed.nl/publicaties

Kan het verleden helpen?

Symposium over erfgoed en sociaal werk
lezingen – workshops – panelgesprek

Organisatie:
Canon Sociaal werk
i.s.m. RCE/Faro,
Movisie/TSV, BPSW

Unieke locatie (sinds 1367):
Bartholomeus Gasthuis
Lange Smeestraat 40
3511 PZ Utrecht

Aanmelden:
www.canonsociaalwerk.eu

Over onder meer:

- gemeenschapsvorming
- storytelling
- oral history
- geschiedenissen
- websites
- levensverhalen
- instellingsterreinen
- gebouwen
- verhalentafels
- voorwerpen

do 13 juni 2024, Utrecht 13.00-17.30 uur

Historische bewusteloosheid

Het is betreuenswaardig dat historische kennis veelal ontbreekt in de praktijk van het sociaal werk, schrijft Toby Witte.

Voor velen is geschiedenis iets wat achter ons ligt – leuk om te weten, maar niet relevant voor de praktijk. Die houding tref je nogal eens aan binnen het sociaal werk. Niet echt verstandig, want geschiedenis is overal, onbewust, sturend en waarderend aanwezig, in persoonlijke en collectieve ervaringen en bestuurlijke processen. Kennis daarvan geeft inzicht in huidige vraagstukken, in verschijningsvormen ervan, in gekozen oplossingen en in verandermogelijkheden. Het geeft tevens informatie over de wisselende antwoorden die in de loop van de tijd zijn ontstaan als reactie op sociale problematiek. Daarom is het betreuenswaardig dat historische kennis veelal ontbreekt in de praktijk van het sociaal werk. Je kunt gerust spreken van een hoge mate van historische 'bewusteloosheid'.

Historisch DNA

Zeker, de meningen verschillen over de vraag of er lessen te trekken zijn uit het verleden. Maar dat het analyseren van het (recente) verleden bijdraagt aan het beter leren begrijpen waarom situaties zijn zoals ze zijn en soms moeilijk veranderbaar zijn, daarover bestaat geen meningsverschil. Het helpt ook om zicht te krijgen op de beperkingen en grenzen van sociaal-professioneel handelen. Zonder historische gevoeligheid wordt het wiel opnieuw uitgevonden (wat dus nogal eens gebeurt) en wordt er weinig geleerd van het 'waarom' en waar de wortels van de noden van mensen zitten. Dat detecteren en zoeken naar antwoorden is een wezenskenmerk van het sociaal werk. Met andere woorden: een sociaal werker behoort het historische DNA van wijken, buurten, straten en bewoners te kennen en zich ervan bewust te zijn dat (lokale) beleidsvraagstukken, complexe situaties en ongetemde problemen een lange 'aanloop' kennen en zich historisch hebben geworteld in de mindset en het al dan niet bewust handelen van mensen. Natuurlijk zijn sociaal werkers geen historici. Maar enig

historisch besef mogen we zeker van hen verwachten. Of sociaal werkers het nuttig vinden of niet, ze hebben te dealen met de gevolgen en effecten van de praktijken en het beleid van hun (soms verre) voorgangers en borduren daarop voort. Daar geen oog voor hebben, is een vorm van struivogelpolitiek. Kennis van het verleden is instructief en verheldert. Dat hoeft helemaal niet vervelend of saai te zijn. Integendeel, historisch 'puzzelen' kan aanzetten tot andere acties en beter doordachte interventies en doeltreffender sociaal beleid. Het leggen van puzzelstukjes geeft inzicht waarom bijvoorbeeld bepaalde (beleids)aannamen, verwachtingen en beeldvorming niet kloppen en waardoor bepaalde interventies in de praktijk gewoonweg niet passen of werken.

Schone lei

Professioneel handelen is dus ook '(terug)denken in de tijd' en het op basis van die kennis onder meer kunnen 'terugpraten' richting beleid en management. De tragiek is namelijk dat nogal wat bestuurders, beleidsmakers, politici en professionals in het sociaal domein vaak liever met hun veranderingen met een schone lei beginnen en weinig belangstelling tonen voor wat er eerder is bedacht en geprobeerd. Beleidsmoden sturen dan op een weinig kritische wijze het sociaal werk, zonder een verbinding te maken met het verleden en zich te vergewissen of

een en ander geen herhaling is van (verkeerde) zetten. Historische kennis kan sociaal werkers wapenen tegen de beleidswanen van de dag. Kortom: historisch puzzelen is van toegevoegde waarde voor het sociaal werk. Het durven en willen terugblikken,

Historisch
puzzelen is van
toegevoegde
waarde voor het
sociaal werk

helpt sociaal werkers om effectiever in de actualiteit te opereren en kan de legitimatie van hun professioneel handelen versterken. Dat is geen taakverzwaring, het is juist een taakverrijking. We mogen dan wel grotendeels bestaan uit vlees, bloed en spieren, maar we zijn eveneens als mens en professional mentaal opgebouwd uit ervaring, routines en overgedragen kennis en waarden. Geschiedenis zit vanbinnen en komt van buiten, we wonen in geschiedenis. Als remedie tegen historische bewusteloosheid is het daarom goed als het Historisch Centrum Sociaal Werk (zie pagina 54) er snel komt.

AAN HET WERK IN DE GEEST VAN PIER DE BOER

Van sociale werkplaats naar sociale coöperatie

Sociale coöperaties bieden mensen een vorm van onderlinge ondersteuning waarin zelfvertrouwen kan groeien.

Honderd jaar geleden liep de Amsterdamse nazorgambtenaar Pier de Boer de zolen onder zijn schoenen stuk om zijn jongens aan het werk te krijgen. Hij richtte voor hen de eerste sociale werkplaats op. Tegenwoordig doen sociale coöperaties hetzelfde, zij het minder bevoogdend en een stuk moderner.

De in 1884 geboren grondlegger van de hedendaagse sociale werkvoorziening, Pier de Boer, werd in 1921 de eerste nazorgambtenaar van Nederland. De Boer vond dat er een werkplaats moest komen voor mensen die (nog) niet bij een bedrijf konden werken. In 1924 opende de eerste werkplaats in Amsterdam, en in 1931 richtte hij de Stichting AGO op: Arbeidsinstellingen voor Geestelijk Onvolwaardigen.

Nazorgwerkers als De Boer waren in hun pioniersjaren vooral wandelende arbeidsbureaus. Leidend was het doel om de voormalige leerlingen van het buitengewoon onderwijs uit de gestichten te houden. Daarbij moest het idee overwonnen worden dat 'zwakzinnigen' alleen maar overlast veroorzakten of zelfs gevaarlijk waren. De nazorgwerkers waren gedreven boodschappers van het tegendeel: de mensen om wie het gaat, kunnen, met voldoende begeleiding en een positieve bejegening, een nuttige bijdrage leveren.

Hoe populair retro-innovatie ook wordt, het is ondenkbaar dat we de hiervoor gebruikte terminologie weer gaan toepassen. Maar wie iets nauwkeuriger kijkt, ziet dat de effectieve manier van werken van begin vorige eeuw niet enorm anders is dan die van nu. In de Canon sociaal werk lezen we over de werkwijze van De Boer: 'Contact leggen met leerlingen en hun ouders, hen motiveren, contact leggen met de BLO-scholen, met psychiaters, informatie verzamelen over wat de oud-leerlingen wel of niet kunnen aan de hand van speciaal ontwikkelde formulieren, kennis van de lokale arbeidsmarkt verzamelen en persoonlijke contacten zoeken met werkgevers.'

Inclusieve arbeidsmarkt

Succesvolle arbeidsre-integratie werkt tegenwoordig ongeveer hetzelfde. Brede informatie verzamelen over werkzoekenden met een 'rugzakje', de wensen inventariseren en op basis daarvan zoeken naar passende werkplekken. Of een plek behouden in de sociale werkvoorziening, waar sinds 2015 – in principe – geen nieuwe instroom meer mogelijk is. Vanaf toen gold de Participatiewet, die vooral tot doel heeft om mensen aan regulier werk te helpen.

En als dat niet kan, is toeleiden naar beschut werk ook een optie. Vaak wordt dit uitgevoerd door sociaal ontwikkelbedrijven, in veel gemeenten de opvolgers van de voormalige sociale werkplaatsen. Maar het takenpakket en de werkwijze van deze ontwikkelbedrijven verschilt per gemeente. Niet overall werkt men in de geest van Pier de Boer.

En dat blijkt ook. 'De huidige aanpakken om mensen in een kwetsbare positie aan een betaalde baan te helpen, werken onvoldoende en sluiten niet goed aan op de behoeften van deze mensen.' Dat is de conclusie van twee onderzoeken uit 2023 (*Onderzoek infrastructuur sociaal ontwikkelbedrijven* door Berenschot en *Een brede blik op bijstand* van het Sociaal en Cultureel Planbureau). Het resultaat is dat ongeveer een miljoen mensen in Nederland geen toegang hebben tot de arbeidsmarkt, hoewel er in veel sectoren een schreeuwend tekort is aan medewerkers. De manier waarop de arbeidsintegratie op dit moment wordt uitgevoerd, is volgens deze onderzoeken niet erg effectief.

Er is behoefte aan een meer inclusieve arbeidsmarkt, concluderen beide onderzoeken. Een arbeidsmarkt waarin niet alleen daadwerkelijke arbeidsparticipatie belangrijk is, maar ook de sociaal-maatschappelijke waarde van werk in ruime zin. Werk, welzijn, gezondheid en sociaal functioneren hangen immers sterk met elkaar samen. Wie sociaal-maatschappelijk meedoet, voelt zich meestal beter en is minder vaak aangewezen op zorg en hulpverlening. Waardoor een inclusieve arbeidsmarkt dus ook een effectief preventie-instrument zou zijn.

Beschut werk

Kansis is het sociaal ontwikkelbedrijf van de gemeente Stichtse Vecht. Er werken 173 mensen in loondienstverband op beschutte werkplekken op basis van de (afgeschafte) Wet sociale werkvoorziening (Wsw) en de nieuwe Participatiewet. Sinds een jaar is Yvonne Pot er directeur. 'Wij zijn de laatste tijd veel meer aan het kijken naar de brede doelgroep van de Participatiewet. We denken na over welke ondersteuning we deze mensen kunnen bieden. We zijn een erkend leer-werk-bedrijf, dus er zijn nu ook stagiaires. We voeren re-integratietrajecten uit voor de gemeente en het UWV, en samen met

een organisatie voor sociaal werk bieden we ook dagbesteding. Gemiddeld ondersteunen wij twintig mensen in het activeren en participeren, en waar mogelijk naar betaald werk.

Onze oriëntatie is dus een stuk breder dan voorheen. De term “sociale werkvoorziening” gebruiken we niet meer omdat die een niet meer passend beeld oproept. “Sociaal werk- en ontwikkelbedrijf” dekt de lading beter omdat we naast ontwikkelbedrijf ook werkgever zijn voor mensen die het op de reguliere arbeidsmarkt zelfstandig niet redden.’ De term ‘inclusieve arbeidsmarkt’ staat prominent op de website van brancheorganisatie Cedris. Dit is de richting waarin de arbeidsmarkt zich volgens eerdergenoemde onderzoeken zou moeten ontwikkelen. Yvonne Pot: ‘Er zijn mensen die wel willen werken, maar die in onze samenleving nooit de kans krijgen om een betaalde baan te vinden. Het is voor veel werkgevers nu eenmaal ingewikkeld om het werk op hen aangepast te organiseren, met name bij commerciële organisaties. Als we ervoor kiezen om breder te kijken naar de term “participatie”, moeten we ons ook afvragen wat dit oplevert op zaken als veiligheid, zorg en overlast. Dus niet alleen met de economische blik, maar meer richting een maatschappelijke kosten-baten-analyse. Het probleem is dat participatie in brede zin bij potje A op gemeenteniveau geld kost, terwijl de winst vooral valt in de potjes B en C op rijksniveau. Die geldstromen zijn nogal gescheiden, en zo integraal rekenen we nog niet.’

Ondernemers met uitkering

In 2013 werd in Breda De Vrije Uitloop opgericht, de ‘eerste Nederlandse coöperatie voor ondernemers met een uitkering’. Langzamerhand kwamen er meer sociale coöperaties en inmiddels zijn er landelijk 25 actief. Alle coöperaties hebben een eigen manier van werken en ter ondersteuning is er het Landelijk Netwerk Sociaal Coöperatief Ondernemerschap (LANSCO). ‘Sociale coöperaties bieden ruimte aan mensen om hun eigen vaardigheden en kwaliteiten in een soort zelfstandig bedrijfje vorm te geven’, vertellen Jessica de Ruijter en Paul Leistra van LANSCO. ‘Dat bedrijfje functioneert weliswaar onder de vleugels van de coöperatie, maar de leden van sociale coöperaties zijn nadrukkelijk bezig met ondernemen. Soms is dit vrij kleinschalig en blijft het bij “scharrelondernemen”, maar regelmatig starten mensen vanuit sociale coöperaties ook zelfstandige ondernemingen waarmee zij uiteindelijk hun volledige inkomen gaan verdienen. Maar het gaat bij ons altijd over het verkopen van je eigen producten, diensten of vaardigheden. En over samen werken in een coöperatie waarbinnen je ondersteunend bent aan de andere leden en aan het collectief.’

Talenten

Ook sociale coöperaties moeten zoeken naar wat mensen kunnen, naar hun talenten en mogelijkheden. De coöperatie en haar leden bieden daar een warme ondersteuningsstructuur bij, zoals Pier de Boer dat in zijn tijd ook deed. Een mooi voorbeeld uit de praktijk van een van de sociale coöperaties is een man die door zijn fysieke conditie zijn huis niet meer uit kan, maar die wel veel ICT-vaardigheden heeft, wat ook zijn vak was toen hij nog mobieler was. Na

een paar huisbezoeken sluit deze man zich bij de coöperatie aan. Hij begint zijn bedrijfje met het bouwen en beheren van websites en webshops voor andere coöperatieleden, met zijn klanten communiceert hij via Zoom of Teams. Deze digitale communicatie betekent ook sociaal contact. Inmiddels verdient hij gemiddeld ruim de helft van zijn uitkering zelf. De coöperatie verzorgt zijn financiële administratie, dat biedt zekerheid. De gemeente ontvangt van de coöperatie maandelijks een inkomstenopgave waarin zijn bedrijfskosten worden verrekend. Het verschil tussen het zelf verdiende inkomen en de bijstandsnorm betaalt de gemeente uit.

Maximaal haalbaar

Dat deze man dit ook zelf voor elkaar had kunnen krijgen, is onwaarschijnlijk. Ten eerste kan hij door zijn fysieke toestand zijn huis niet uit, maar in de loop van de jaren zijn er ook angsten en onzekerheden ontstaan. Hij voelt zich volledig afhankelijk van de gemeente en is als de dood om fouten te maken, waardoor zijn uitkering in gevaar zou kunnen komen. Met de coöperatie als veilige buffer en doordat dit goed gaat, neemt ook zijn vertrouwen langzaam weer toe. Dat hij ooit volledig zelfstandig zijn bedrijf zal runnen en financieel weer helemaal onafhankelijk van de gemeente zal zijn, is mogelijk, maar dit is niet per se het doel van de coöperatie. Zo een substantieel deel van zijn inkomen zelf verdienen en ook sociale contacten hebben, is wat hen betreft voldoende. Stilstand is in deze situaties lang niet altijd achteruitgang, vaak is het gewoon het maximaal haalbare.

LANSCO-woordvoerders De Ruijter en Leistra zien sociale coöperaties niet direct als vervangers van de meer traditionele sociaal werkbedrijven, maar vooral als aanvulling. Ze bieden mensen een vorm van onderlinge ondersteuning waarin zelfvertrouwen kan groeien, precies zoals Pier de Boer dat honderd jaar geleden voorstond. Als gemeenten meer met sociale coöperaties samenwerken en de leden ervan soepel faciliteren om hun inkomen (deels) zelf te verdienen, dan passen sociale coöperaties mooi naast de bestaande arbeidstoeleidingstrajecten en sociaal werkbedrijven. ‘Maar meer samenwerking en uitwisseling is dan wel nodig’, zeggen de woordvoerders. ‘Van de aanvulling die sociale coöperaties bieden op de meer traditionele arbeidstoeleiding naar loondienst, varianten op loondienst of ondernemerschap wordt nog lang niet maximaal gebruikgemaakt. Integendeel, wij denken dat veel meer mensen in staat zijn om als kleine ondernemer in een coöperatie een substantieel deel van hun inkomen zelf te verdienen. Onderschat vooral niet de sociaal-maatschappelijke meerwaarde van gezamenlijk met de eigen ondernemingen bezig zijn, deze onderlinge steun is essentieel.’ Dat zijn mensen ondernemer zouden kunnen worden, was voor nazorgambtenaar Pier de Boer waarschijnlijk onbestaanbaar; dat is de innovatie van deze tijd. Maar dat ze op waarde geschat moeten worden en dat daar een veilige en warme omgeving bij nodig is, is geen retro-innovatie, maar gewoon van alle tijden. Het moet alleen steeds opnieuw op moderne wijze worden vormgegeven.

▮ **Marc Räckers** is verbonden aan Eropaf!

JOS VAN DER LANS BLIKT TERUG
OP VEERTIG JAAR SCHRIJVEN
OVER DE PUBLIEKE SECTOR

Op zoek naar een nieuwe civil society

Veertig jaar probeerde Jos van der Lans de sociale sector te doorgronden. Waren het vooral losse gedachten of zat er samenhang in zijn verhalen? Terugkijkend realiseert hij zich dat er wel degelijk een lijn was: hij zocht naar grondstoffen voor een nieuw type civil society.

Ik geloof dat het begin jaren negentig pas echt tot me doordrong dat zich in onze moderne samenleving een paradoxale wetmatigheid aan het voltrekken was. Het was me opgevallen in de geestelijke gezondheidszorg, waarin in alsmaar grotere instellingen professionals in afgezonderde spreekkamers hun heil zochten in steeds meer specialisaties. Ze waren het contact met onvoorspelbare crisissituaties gaan ontlopen, zelfs in die mate dat de sociale psychiatrie in een staat van verwaarlozing was komen te verkeren. Ik zag in het maatschappelijk werk een trend waarin professionals zichzelf vooral beschouwden als psychosociale hulpverleners, die liever opereerden in de hoger gewaardeerde sfeer van de geestelijke gezondheidszorg dan in de weerbarstige lokale werkelijkheid van materiële dienstverlening. Ik zag de tendens om zich uit de frontlinies van het dagelijks leven terug te trekken ineens overall.

Naar binnen gekeerd

In een essay in *De Groene Amsterdammer* vatte ik het in 1994 als volgt samen. Er is in de moderne verzorgingsstaat een institutionele logica ontstaan die maakt dat instellingen in de publieke sector een steeds grotere schaal nodig hebben. Ze moeten groter worden om steeds specifiekere problemen tegen zo laag mogelijke kosten te kunnen aanpakken. Daarvoor zijn steeds meer gespecialiseerde professionals nodig – de socioloog Van Doorn typeerde dat als het ontstaan van een expertocratie.

De keerzijde daarvan is dat het type werk dat ooit aan de basis stond van de dienstverlening aan professionele waardering inboet. Dat type werk wordt binnen de organisaties als minder aantrekkelijk gezien en daardoor aan de jongste bedienden of de laagst opgeleide werknemers toevertrouwd. Ik schreef: 'Langzaam maar zeker ontstonden in de omvangrijke en uitdijende sfeer van zorg- en dienstverlening naar binnen gekeerde bureaucratische eilanden die steeds verder afdreven van het

vaste land waar ze ooit mee verbonden waren.'

Het dramatische is dat toen, halverwege de jaren negentig, de schaalvergroting nog maar net was begonnen en het bedrijfskundig-economisch denken van het *new public management* in de kinderschoenen stond. De Grote Verzakelijking moest nog beginnen.

Er stond een nieuwe lichter bestuurders te trappelen om de instituties onder controle te brengen. Niet door de basis, het handwerk, het front, of 'het primaire proces', weer centraal te stellen, maar door het professionele werk te disciplineren in nauw omschreven producten, tijdseenheden en tarieven om tegen zo laag mogelijke kosten op zoek te gaan naar grotere omzetten, productievolumes en marktaandelen. Dat leidde vervolgens tot schaalvergrotingsprocessen met weer grotere organisaties die meer energie besteedden aan zichzelf en de interne controle dan aan het directe contact met het publiek. Zo raakten we steeds verder van huis.

Afhankelijk van externen

De overheid deinde mee op deze trend, zo ze deze niet zelf aanjoeg in de overtuiging dat efficiency aan de markt moest worden overgelaten. Inhoudelijke deskundigheid en betrokkenheid werden ingeruild voor ambtenaren die zich toelegden op procesarchitectuur, waarin via aanbestedingsprocedures dienstverleningsproducten werden ingekocht.

Overheden werden steeds afhankelijker van externe consultants en adviesbureaus

Binnen enkele decennia verdampten daarmee inhoudelijke expertise en gezag in de sfeer van overheden, waarbij ze voor de inhoud steeds afhankelijker werden van externe

consultants en adviesbureaus.

In 2001 hield ik – inmiddels ook Eerste Kamerlid – in de brochure *De staatsgreep van de zesde macht?* een pleidooi om daar paal en perk aan te stellen. De Tweede Kamer nam er zelfs meerdere moties over aan. Zonder enig succes. De groei heeft zich onverminderd doorgezet, evenals de toename van het aantal ambtenaren, alle neoliberale bezwingelingen over 'minder overheid' ten spijt. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) spant in dat opzicht de kroon. In 2023 steeg het aantal fte's op het ministerie van 5740 naar 6140 en werkten er 32 procent meer ambtenaren dan in 2018. Aan uitzendkrachten en adviseurs werd 205 miljoen euro uitgegeven, een groei van 15 procent ten opzichte van 2022. Daardoor kwamen de totale personeelskosten van het ministerie boven een miljard uit.¹

Niet-aflatende zoektocht

Ik schrijf nu zo'n veertig jaar over de publieke sector. Als ik uit al die artikelen, essays, columnen, lezingen, blogs en boeken een programmatische lijn zou moeten destilleren, dan begint die vaste vorm te krijgen na de ontdekking begin jaren negentig. Een groot deel van wat ik heb geschreven, is te lezen als een poging om de wetmatigheid van de afdrivende bureaucratieën bloot te leggen, tegen te spreken en om te draaien. Het is een gedreven zoektocht naar alternatieve vormen van organisatie en sturing. Of een voortdurende inspanning om daar tenminste woorden aan te geven. Heel veel woorden, want de kwestie bleek een stuk ingewikkelder te zijn dan ik voorzag in 1995, het jaar waarin ik me in de bundel *De onzichtbare samenleving* aan een eerste analyse had gezet.

Want het is te eenvoudig om deze ontwikkeling te duiden als goed versus fout, leefwereld versus systeemwereld, als miskende burgers versus onpersoonlijke instituties en overheden, als goede bedoelingen versus kwade intenties. Was het maar zo simpel.

Hoe bouwen we aan nieuwe verhoudingen, samenwerkingsvormen en verantwoordelijkheidsverdelingen tussen burgers, professionals, instituties en overheden?

In een reeks van vijf boeken heb ik tussen 2005 en 2015 een poging ondernomen om op die complexiteit greep te krijgen. Het voert te ver om ze hier allemaal de revue te laten passeren, maar alleen al de titels zijn veelzeggend: *Koning Burger. Nederland als zelfbedieningszaak* (2005), *Ontregelen. De herovering van de werkvloer* (2008), *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk* (2010), *Sociaal doe-het-zelven. De idealen en de politieke praktijk* (2013, samen met Pieter Hilhorst) en *Decentraal. De stad als sociaal laboratorium* (2014, samen met Nico de Boer).

Het onderliggende thema is steeds: hoe bouwen we in de

verlaten ruimte tussen de wereld van burgers en de logica van de instituties/overheden een nieuw type *civil society* op, met nieuwe verhoudingen, samenwerkingsvormen en verantwoordelijkheidsverdelingen tussen burgers, professionals, instituties en (lokale) overheden?

Coöperatieve beweging

Er zijn zo'n veertig jaren verstreken sinds ik mijn zoektocht begon om de logica van wegdrijvende bureaucratische eilanden van de verzorgingsstaat tegen te spreken. Zeker, er is reden tot pessimisme. Ik hoef alleen maar naar de toeslagenaffaire te verwijzen om te laten zien hoe wereldvreemd en inhumain systemen nog hun werk kunnen doen. Maar er zijn ook tekenen van hoop. In veel publicaties heb ik verwezen naar onderzoek van Tine de Moor, hoogleraar Collectieve Actie, die al in 2013 in haar oratie *Homo coöperans* liet zien dat er sprake is van een nieuwe hoogconjunctuur in het ontstaan van coöperatieve samenwerkingsverbanden van burgers.

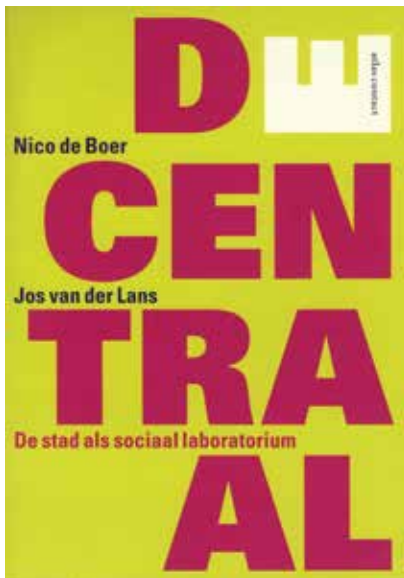
Het economisch denken weet zich beschermd door juristen, inkoopafdelingen en procesambtenaren

Het vorige hoogtepunt speelde zich zo'n 125 jaar geleden af toen vele honderden initiatieven van burgers de grondslag vormden voor voorzieningen die in onze hedendaagse verzorgingsstaat gestold zijn in soms onbeweeglijke professionele instituties. Maar deze eeuw brengt, zo laat De Moor overtuigend zien, een nieuwe golf in de vorm van coöperatieve initiatieven op het terrein van de zorg, van energie en van leefbaarheid, nogal eens in dorpen, buurten en wijken door bewoners zelf opgezet. Het zijn kiemen van een nieuw soort *civil society* die hier van onderop aan het uitlopen is. Optimisme kan ook geput worden uit het feit dat het bedrijfsmatig ordenen van de publieke sector, het paradigma van het *new public management*, aan het einde van zijn Latijn lijkt te zijn. Zelfs partijen die het decennialang hebben aangejaagd, zeggen nu hardop dat het 'te ver is doorgeschooten'.

Dat is een niet onbelangrijke stap, maar nog lang geen overwinning. Het economisch denken in termen van een markt, met gelijke kansen (*a level playing field*) voor alle aanbieders, en het aanbesteden, zitten diep verankerd in het bestuurlijke DNA. Dat denken weet zich beschermd door juristen, inkoopafdelingen en procesambtenaren die zich geen andere werkelijkheid kunnen voorstellen.

Periode van transitie

Transitie-aanjager Jan Rotmans wijst er al meer dan een decennium op: het oude systeem kraakt en is op termijn onhoudbaar, maar dat betekent niet dat het zomaar plaatsmaakt voor een heel andere manier van ordenen. Het oude (top-down) organiseren op basis van economische dogma's en het nieuwe (bottom-up) ordenen op basis van duurzame waarden bestaan gedurende een periode van

transitie naast elkaar, in een gespannen, soms zelfs ronduit vijandige houding, waarbij het oude de macht heeft en het nieuwe de toekomst vertegenwoordigt. Precies de toestand waarin we nu vertoeven met alle onzekerheden, vormen van terugval en politieke schermutselingen die dat oproept. Wat niet helpt, is dat de achterliggende periode een vernietigende uitwerking heeft gehad op het historisch besef. De wereld van output, productie, inkoop en management control heeft niks met geschiedenis. Lange tijd was de uitdrukking 'prestaties uit het verleden vormen geen garantie voor de toekomst' een geliefde lijfspreuk van menig ambitieuze veranderingsmanager. Precies om die reden – en je zou dat een tweede programatische lijn kunnen noemen – ben ik samen met een aantal geestverwanten in 2007 begonnen aan een groot project waarin we de geschiedenis van het brede sociaal werk voor een teloorgang willen behoeden: het digitale platform *canonsociaalwerk.eu*, een alsmaar uitdijend *wikipedia*², waarin de geschiedenis van verschillende werkvelden is gedocumenteerd en de biografieën van tal van eerbiedwaardige voorgangers beschreven staat. Dat alles indachtig het motto van Marie Kamphuis, pionier van het maatschappelijk werk: 'Men ziet van de toekomst ongeveer evenveel als het inzicht in het verleden reikt.'

Verlangen naar gemeenschapszin

Historische kennis draagt niet alleen bij aan meer zelfbewuste professionals die kennis hebben van de oorsprong van hun professe en de bloed-zweet-en-tranen-geschiedenis van de verzorgingsstaat. Het helpt ook om de discussie te voeren over wat Hans Boutellier elders in dit magazine als nostalgische neosociale sentimenten betitelt. Het verlangen om terug te keren naar de tijden dat de verzorgingsstaat nog niet onder de tucht van de markt was geplaatst, de tijden dat collectieve voorzieningen als bejaardenoorden, verzorgingshuizen en sociale werkplaatsen in plaats van als te dure kostenpost nog als een verworvenheid werden gezien.

Het is ook het verlangen naar ouderwetse gemeenschapszin en *naoberschap* als tegenwicht tegen het doorgeslagen hedendaagse egocentrisme en individualisme, maar ook als schild tegen 'wezensvreemde' culturele invloeden van nieuwkomers en nieuwlichters. Het feit dat deze gedachten door extreem-rechts worden gekoesterd en door neoconservatieven worden omhelsd, toont eens te meer het failliet aan van een decennialange neoliberale hegemonie, die juist alles wat in dit neosociale sentiment tot leven wordt gewekt, heeft ontmanteld en onder het regime van de eigen verantwoordelijkheid heeft gebracht. Het sentiment is begrijpelijk, maar tegelijkertijd ook richtingloos, ontdaan van een werkbaar perspectief. Het zoekt houvast in een geromantiseerde voorstelling van saamhorigheid die er welbeschouwd nooit is geweest en er al zeker nooit zal komen.

Samenlevingsopbouw

Inzicht in de geschiedenis kan in dit opzicht zeker van pas komen. Rondom 1960 werd in ons land het woord 'samenlevingsopbouw' gemunt in een poging om een Nederlandse vertaling te vinden voor het Amerikaanse *community organization*. Nederland veranderde na de Tweede Wereldoorlog ingrijpend, het land industrialiseerde in hoog tempo, de verzuiling begon af te brokkelen en er groeide een besef om te investeren in nieuwe vormen van gemeenschapsvorming.

Het opbouwwerk is in het neoliberale geweld van de afgelopen decennia gemarginaliseerd

Een aantal verlichte ambtenaren op het ministerie van Maatschappelijk Werk wilde ontsnappen aan de

benauwende kaders van de verzuiling en de daarbij horende maatschappelijke organisaties. Zij vonden dat de overheid los van dominees en pastoors gemeenschapsvorming moest voeden en stimuleren met voorzieningen, dorpshuizen, club- en buurthuizen. ‘Maatschappelijk opbouwwerkers’, zoals ze aanvankelijk genoemd werden, moesten daarin een ondersteunende en begeleidende rol vervullen.

Zo zei politicus Marga Klompé het in 1968: ‘Het gaat hier om een proces, dat bewust in gang wordt gezet om een territoriale samenleving – een dorp, een wijk, een streek – direct te activeren, en daarbij de bevolking te brengen tot inspraak, tot medezeggenschap en tot het mede-dragen van het beleid voor het welzijn, in de buurt, in het dorp, in de streek. Het is dan de functie van het opbouwwerk, dit proces in gang te zetten, te begeleiden, vorm en inhoud te geven.’

Democratische arena's

Het opbouwwerk is inmiddels in het neoliberale geweld van de afgelopen decennia gemarginaliseerd. In recente publicaties, *De marktwerking voorbij. Samenlevingsopbouw in de 21^e eeuw* (2020) en *Ontsnappen aan aanbesteden. Buurten en wijk als vitale democratische arena's* (2023) heb ik geprobeerd het achterliggende gedachtegoed op onze tijd te projecteren. Daar is immers alle reden voor: ook nu vallen de veranderingen over elkaar heen. Zoals in de jaren zestig de verzuiling als ordeningsmodel begon te kraken, zo piept en knarst nu de bestuurlijke logica die de markt heeft omhelst. Zoals toen de noodzaak werd gevoeld om burgers los van hun zuil of achtergrond bijeen te brengen, zo is er nu ook behoefte om de diversiteit te verbinden, om ongelijkheden en verschillen te overbruggen.

Dat lukt allang niet meer ‘via’ Den Haag, zo constateerde ik in *Ontsnappen aan aanbesteden*. Daarom moeten we buurten en wijken gaan zien als democratische arena's, waarin burgers, ondersteund door professionals en lokale overheden, verantwoordelijkheid kunnen nemen voor grote vraagstukken met betrekking tot zorg, leefbaarheid en duurzaamheid. We moeten het aandurven om financieringsvormen te vinden, praktijken te ontwikkelen, organisatievormen te ondersteunen die deze herordening vanuit buurten, wijken en dorpen weer mogelijk maken.

Dat is de samenlevingsopbouw waar de 21e eeuw om vraagt; een ontluikende *civil society*-nieuwe-stijl waarin we moeten gaan investeren. Niet alleen om de verzorgingsstaat anders te grondvesten, ook om de democratie te vitaliseren. Dat grondvlak is ook de plek waar de losgeraakte bureaucratie eilanden zich weer kunnen verbinden met de vaste wal van het dagelijkse leven.

Nieuwe civil society

Daarmee zijn we terug bij het begin. Hebben al die duizenden megabytes die ik de afgelopen veertig jaar wereldkundig heb gemaakt nu ook echt geholpen? Gelet op de verwarring, verdeeldheid en verontwaardiging die ons via de media dagelijks bereiken, lijkt hier enige mistroostigheid op zijn plaats.

Maar kijk ik om me heen in mijn eigen omgeving, in buurten en wijken, in de steden, ga ik op bezoek bij gemeenten

of instellingen, dan zie ik iets anders. Dan zie ik een groeiende behoefte om samen te werken, om los te komen van bureaucratie systemen, om nieuwe overzichtelijkheid en eenvoud te realiseren.

Ik zie een groeiende behoefte om samen te werken, om los te komen van bureaucratie systemen

Ik zie ook een elke dag rijker wordende beweging van mensen om zich te organiseren, om verantwoordelijkheid te nemen voor zorgzame buurten, voor duurzame en lokale energieopwekking, voor recycling en vergroening.

Inspirerende dialoog

In dorpen en steden zie ik de kiemen van een nieuw type *civil society* ontstaan in de lege ruimte tussen de grote instituties en de overheden. Ik zie pogingen om dienstverlening te herbronnen – het heet dan ‘menselijke maat’ of ‘terug naar het ambacht’ dan wel ‘kleinschaligheid’ of ‘zelforganiserende teams’. De roep om generalisten (in plaats van specialisten) weer in buurten en wijken in wijkteams te laten opereren, past daar ook naadloos in. In de pogingen om te ontsnappen aan grote systemen en bureaucratie ordeningen is retro-innovatie eigenlijk aan de orde van de dag.

Waar het echter aan schort, is dat het in de marge blijft, door regels en financieringsstromen buiten de deuren van de gevestigde instituties wordt gehouden en nog maar mondjesmaat is doorgebroken tot het niveau van de politiek. Wat ontbreekt, is een inspirerende dialoog die de materiële machtscentra van de publieke sector in beweging brengt en die op meerdere niveaus van de samenleving tot eenstemmigheid in plaats van verdeeldheid leidt.

Zeker, ik heb daar de nodige woorden voor geleverd; dat was absoluut geen verspilde moeite. Maar er is voor mij en de vele geestverwanten die ik de afgelopen veertig jaar getroffen heb, nog volop denk- en doewerk aan de winkel. Want zonder duwen en trekken, zonder mobiliseren en fantaseren, zonder overtuigen en laten zien, zonder *trial and error* zal de oude werkelijkheid zich nooit gewonnen geven.

| **Jos van der Lans** is cultuurpsycholoog en publicist.

NOTEN 1 Cijfers afkomstig van landelijk FNV-bestuurder jeugdzorg Maaïke van der Aar, LinkedIn: 11 december 2023. **2** Wikipendium is een samenvoeging van *wiki*(pedia) en *(com)pendium* en drukt uit dat het een van onderop aangevulde en opgebouwde, maar ook redactioneel gecontroleerde vorm van kennisverwerving en kennisdeling is.

Historisch Centrum Sociaal Werk in de maak

De geschiedenis van het sociaal werk verdient systematische aandacht, vinden enkele organisaties. Ze werken samen aan het opzetten van een Historisch Centrum Sociaal Werk.

Het sociaal werk in Nederland kent een lange en betekenisvolle geschiedenis. Er valt veel te leren uit de ervaringen van het verleden, zowel van mislukkingen als van successen. Kennis van de geschiedenis draagt bij aan een actief zelfbewustzijn van beroepsgroepen en sociaal-actieve burgers. En biedt een scherper inzicht in actuele vraagstukken. Het ontbreekt echter aan systematische aandacht voor de geschiedenis van het sociaal werk. Het verleden wordt in toenemende mate veronachtzaamd. Er is geen plek waar ervaringen en verhalen worden vastgehouden en tot betekenis worden gebracht. Het gros van de organisaties in het sociaal domein lijkt, als we hun websites mogen geloven, geen geschiedenis te hebben. Ze doen van alles, maar komen kennelijk nergens vandaan. Aandacht voor de geschiedenis in het beroepsonderwijs is afhankelijk van de persoonlijke belangstelling van docenten. Archiven verdwijnen na reorganisaties en vaktijdschriften verdwijnen geruisloos uit de steeds verder gedigitaliseerde bibliotheken. Dat alles verschaart het sociaal werk en ondermijnt de inzet van mensen die anderen een helpende hand willen bieden.

Netwerkorganisatie

Een Historisch Centrum Sociaal Werk | Zorg & Welzijn wil daar structureel verandering in aanbrengen. Niet als een nieuw instituut of een soort museum, maar als een kernachtige netwerkorganisatie met een beperkte, maar actieve personeelsformatie (1,5 fte) die gedragen wordt door een groot aantal relevante organisaties die opereren in het brede sociaal domein, zoals kennisinstituten, overheden, bracheorganisaties, beroepsverenigingen, onderwijs- en onderzoeksinstituten. Het is de bedoeling dat

Affiche van toen, nog steeds actueel.
FOTO Geheugen van Nederland

Het Historisch Centrum Sociaal Werk maakt werk van de volgende functies:

- *inventariseren en verbinden* (in kaart brengen wat er is, bekend en uitwisselbaar maken);
- *stimuleren en initiëren* (instanties en personen uitnodigen en verleiden geschiedenissen ter harte te nemen en vast te leggen);
- *investeren* (op relevante plekken, zoals het beroepsonderwijs, aanjagen dat de verhalen uit de geschiedenis verteld en verwerkt worden);
- *organiseren* (evenementen – van tentoonstellingen, via boeken tot congressen – tot stand brengen waarin de geschiedenis zich kan manifesteren en verwerkt kan worden);
- *archiveren* (beheren en toegankelijk maken/houden van relevant archiefmateriaal dat in de digitalisering van de wereld verloren dreigt te gaan).

deze organisaties zelf projecten gaan ontwikkelen om vraagstukken waar ze nu voor staan met historische kennis te voeden.

Canon sociaal werk

Het initiatief om tot een Historisch Centrum Sociaal Werk te komen, is genomen door de redactie van de Canon sociaal werk, het digitale platform waarop sinds 2007 de geschiedenis van het brede sociaal werk wordt gedocumenteerd. Weliswaar mag de Canon niet klagen over bezoekersaantallen, maar het is een passief medium, waar veel kan worden gehaald en weinig wordt gebracht.

Die actieve omgang met het verleden en daaruit voortvloeiende interessante historische vragen moet door het Historisch Centrum op gang worden gebracht. De Canon sociaal werk is voor dit initiatief de samenwerking aangegaan met de Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk (BPSW) en Movisie.

In 2023 zijn met een groot aantal organisaties (kenniscentra, beroepsopleidingen, universiteiten, brancheorganisaties, het ministerie) verkennende gesprekken gevoerd over participatie in een Historisch Centrum Sociaal Werk. Daaruit is duidelijk geworden dat het initiatief op de nodige steun kan rekenen. De gesprekken vormden ook het startsein voor de organisaties om te gaan nadenken over wat precies hun eigen rol zou kunnen zijn.

De eerste helft van 2024 wordt benut om de plannen verder te concretiseren en van een gezonde financiële basis te voorzien. Het streven is dat in de tweede helft van het jaar een kwartiermaker de puntjes op de i kan zetten, zodat het Centrum in de eerste helft van 2025 uit de startblokken kan komen. Wie ideeën heeft of wil meewerken, kan contact zoeken met de redactie van de Canon: info@canonsociaalwerk.eu

CANON

Kent u Johanna ter Meulen, Daniël Mulock Houwer, Gerard van de Ven of Gradus Hendriks? Zij, en met hen vele anderen, schreven geschiedenis in het sociaal werk. Maar wat deden ze eigenlijk? Wat bewoog hen? Je verdiepen in het gedachtegoed en de praktijk van die erflaters is schatgraven. Je krijgt er energie van, noem het inspiratie. Het is soms ook confronterend, want we zijn niet de eersten die teleurstellingen moeten incasseren. En soms is het zelfs bizar om te zien hoe de tijdgeest korte metten maakt met mooi werk. Wat dan later weer als spiksplinter-nieuw wordt ontdekt.

Voor dat schatgraven is www.canonsociaalwerk.eu ontwikkeld, een snelgroeiende digitale speeltuin waar je over de erflaters, denkers en doeners struikelt. Ga er kijken, en voor je het beseft, verdwaal je in een wereld vol fascinerende weetjes.

www.canonsociaalwerk.eu

25 CANONS
750 VENSTERS
150 BIOGRAFIEËN
2.000 PDF'S
5.000 AFBEELDINGEN
250.000 BEZOEKEN

CANON SOCIAAL WERK ALGEMEEN ■
RECLASSERING ■ MAATSCHAPPELIJK WERK ■
BEROEPSVERENIGINGEN ■ VROUWENOPVANG
■ CLIËNTENBEWEGING GGZ ■ GEESTELIJKE
GEZONDHEIDZORG ■ VERSLAVINGSZORG ■
ZORG VOOR DE JEUGD ■ VOLKSHUISVESTING ■
GEHANDICAPTENZORG (VB) ■ AUTISME ■ SPECIAAL
& PASSEND ONDERWIJS ■ SAMENLEVINGSOPBOUW
■ MAATSCHAPPELIJKE OPVANG ■ ACTUA ■ CANON
BESCHERMD & BEGELEID WONEN

VLAANDEREN:

CANON SOCIAAL WERK ALGEMEEN
■ JEUGDZORG ■ MIGRANTEN
■ SOCIAAL CULTUREEL WERK ■
MAATSCHAPPELIJK WERK ■ GGZ

CANON SOCIAAL WERK DEPO DCAST

Sinds maart 2023 kent de Canon een eigen podcast-serie. In deze serie brengen we gebeurtenissen uit de geschiedenis van het brede sociaal werk tot leven. We zoeken mensen op die historisch relevante verhalen kunnen vertellen, blikken terug op gebeurtenissen en geven aan hoe belangrijk die waren voor het heden.

CANON webshop

Sinds 2012 zijn er tien CANON-boeken uitgegeven die met elkaar een totaal oplage hebben gehaald van 100.000 exemplaren. De boeken zijn een papieren verwerking van de digitale Canons. Een paar boek-edities zijn compleet uitverkocht maar de volgende zijn leverbaar via onze webshop. Daar kunt u tegen aantrekkelijke korting ook nog andere relevante historische boeken kopen.

2012 CANON maatschappelijke opvang
2013 CANON zorg voor de jeugd
2016 CANON volkshuisvesting
2016 CANON verslavingszorg
2021 CANON samenlevingsopbouw
2022 CANON beroepsverenigingen
2023 BIOGRAFIE Ben Sajat

